

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
PEDAGOĢIJAS, PSIHOLOĢIJAS UN MĀKSLAS FAKULTĀTE
PEDAGOĢIJAS NODAĻA

**„ Bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnības
3-4 gadu vecumā”**

Kvalifikācijas darbs

Autors: Tatjana Legzdiņa

Stud.apl.tl13026

Darba vadītājs: prof. Lūcija Rutka, Dr.psych.

RĪGA
2015

Anotācija

Kvalifikācijas darbs izstrādāts par tēmu „ Bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnības 3 - 4 gadu vecumā”.

Pētījuma mērķis ir izpētīt 3 - 4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes izpausmju īpatnības.

Pētījuma jautājumi: 1. Kādas ir 3 - 4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnības?

2. Kāda ir vecāku izpratne par bērnu dzimumidentitātes būtību un veidošanos?

Pētījumi, sastāv no 2 daļām - teorētiskās un empīriskās.

Teorētiskajā daļā izpētīta un izanalizēta zinātniskā literatūra. par 3 - 4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes izpausmju īpatnībām, dzimumidentitātes būtību un veidošanos, kā arī par ģimenes lomu bērna dzimumidentitātes veidošanās procesā.

Darba empīriskajā daļā pētītas 3-4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes izpausmes grupā un vecāku domas par bērnu dzimumidentitātes būtību un tās veidošanos. Pētījuma respondenti ir 18 bērni 3 - 4 gadu vecuma, kā arī 30 bērnu vecāki. Kvalifikācijas darba apjoms: 71 lpp., 9 attēli, 1. tabulas, 6 pielikumi, 44 literatūras avoti.

ANNOTATION

Qualification work is written about the theme: 3-4 years old children's gender identity development peculiarities.

Research subject is to explore 3-4 years old children`s gender identity expression specificities. The research questions: 1. What are the 3-4 years old children's gender identity development peculiarities? 2. What is the parents understanding of child gender identity nature and development?

The research consists of two parts - theoretical and empirical. In theoretical part is explored and analyzed the scientific literature about the 3 - 4 years old children`s gender expression characteristics, gender identity and development, as well as the family role in the child`s gender identity formation.

In the empirical part is researched 3-4 years old children`s gender expressions in group and parents thoughts about the children`s gender nature and its development. The research respondents are 18 children in age group 3-4 years and 30 parents. Qualification work consists of 71p., 9 images, 1 table, 6 attachments, 44 literature sources.

Atslēgas vārdi

Gender ir kultūras produkts, kas ietekmē sociālo interakciju gan individuāli subjektīvajā, gan grupu un visas sabiedrības līmenī, jo pret sievietēm un vīriešiem kā dažādu dzimuma pārstāvjiem jebkuros sociālās sistēmas līmeņos tiek vērsta atšķirīga prasība.

Gender identitāte (angl. *gender identity*) ir dzimuma psiholoģiskā un sociālā identitāte, katram dzimumam sociālās uzvedības prasība. Tā kā latviešu valodā nav divu dažādu vārdu šo atšķirību fiksēšanai. Mēs izmantosim terminu „dzimums”.

Dzimumidentitāte – viens no personīgās identitātes komponentiem, paredz daudzpusīgu identifikāciju un salīdzinājumu ar attiecīgā dzimuma pārstāvjiem, sākot ar ārējo izskatu un izturēšanos līdz rakstura īpašībām un interesēm (Beļickis, Blūma, 2000). **Dzimumidentitāte** (angl. *sex identity*) ir saistīta ar sievietes un vīrieša atšķirībām bioloģiskajos procesos, endokrinoloģijā, neirālajā darbībā u.c., kā arī anatomijā, kas ietekmē sieviešu un vīriešu spējas, uzvedību un nosaka to, kādiem dabas mērķiem katrs dzimums ir pielāgots un kādi dabas bioloģiskie uzdevumi katram dzimumam ir veicami (Vorobjovs, 2002).

Dzimumidentitātes attīstība – dzimumidentitātes tapšana, sākas zīdaiņu vecumā.

Identitāte – pilnīga pazīmju, kvalitātes, rakstura utt. vienādība noteiktas grupas ietvaros, uzvedības un/vai personiskas īpatnības, pēc kuram indivīdu atzīst, atpazīst kā kādas grupas pārstāvi. Sevis apzināšanās, savu īpašību, spēju izjūta, ka paši esam kaut kas, paļaušanās uz sevi, pašapziņa, uzvedība, mainīgs garīgais veselums. Identitātes apziņā ir nozīme sevis veidošanā un saglabāšanā (Beļickis, Blūma, 2000).

SATURS

Ievads.....	6
1. 3-4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes attīstība ģimenē un pirmsskolā.....	9
1.1. Vecuma vispārīgais raksturojums	14
1.2. Identitātes un dzimumidentitātes būtība un veidošanās.....	20
1.3. Dzimumidentitātes raksturojums 3-4 gadu vecumā.....	26
1.4. Tēva un mātes loma bērna dzimumidentitātes attīstībā.....	30
1.5. Dzimumidentitātes attīstība pirmsskolas izglītības iestādē.....	36
2. 3-4 gadu veco bērnu dzimumidentitātes empīriskā izpēte.....	40
2.1. Pētījuma bāzes, pētījuma metožu apraksts.....	40
2.2. Pētījuma rezultātu analīze.....	43
2.3. Nobeigums.....	
Izmantotie avoti un literatūra.....	
Pielikumi.....	

IEVADS

Bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnības 3-4 gadu vecumā ir ļoti aktuāla tēma. Dzimumidentitātes jautājumi visos laikos ir pievēsuši sabiedrības uzmanību. Iekļaudamies sabiedrībā, cilvēks apgūst sociālās normas, uzskatus, vērtības, kultūru un komunikācijas veidus. Sabiedrībā notiekošās izmaiņas nozīmīgi iespaido mūsu nākotni. Mūsdienās arvien vairāk uzskata, ka cilvēki pieder savam laikmetam, tā idejām. Sabiedrības vēsturiskās attīstības gaitā Latvijā ieaudās aizvien jauni elementi, kaut arī gadsimtiem ilgi saglabājās daudzas senas audzināšanas tradīcijas.

Mūsdienās mehānismi seksuālās diferenciacijas un identitātes dzimumā lomu asimilācija kļuva par populāru pētījumu priekšmetu. Bērna dzimumā lomu apzināšana un vecāku loma to priekšstatu veidošanā konkrēti tēva un mātes rada, nepieciešamību rūpīgi izvērtēt visus faktorus, kas veicina dzimuma lomu priekšstatu veidošanu. Tieši vecāki no bērnības ietekmē dzimumu identitātes veidošanos bērņā, kas ir vienota apziņas un uzvedības, noteikta dzimuma orientācijas un attiecīgas dzimumu lomas. Tieši tāpēc ir svarīgi izpētīt faktorus un nosacījumus, kas nodrošina veiksmīgu dzimumā lomu priekšstatu veidošanu. Mūsdienās, pārmaiņu ietekmē, kas notiek pasaulē, notiek arī cilvēka psiholoģijas izmaiņas, viņa uzskatu, pārlicības, tikumisko vērtību un dzimuma lomu izmaiņas.

Latviešu materiālās un garīgās kultūras vērtību uzkrāšana un pārmantošana ir ļoti svarīga mūsdienu audzināšanā, kas pārņemta no paaudzes uz paaudzi, tā sekmē sabiedrības attīstību. Bērnu attīstību veicina vairāki faktori un viens no tiem ir dzimuma identitātes veidošanās. Tieši pirmsskolas vecums ir ļoti svarīgs periods cilvēka attīstībā. Dzimumidentitātes attīstība nozīmē sava dzimuma apzināšanos. Bērns uztver sevi kā piederīgu noteiktai dzimuma grupai – zēniem vai meitenēm.

Dzimumidentitātes jautājumiem ir liela nozīme, veiktie zinātniskie pētījumi gan pie mums, gan visā pasaule apliecina, ka tieši pirmsskolas vecumposms ir laiks, kad veidojas bērna personības pamati. Bērna attīstības pedagogijas, psiholoģijas un personības attīstības teoriju autoru darbi (A. Maslovs, Z. Freids, Ē. Ēriksons, L. Vigotskis u.c.) apliecina, ka tieši pirmsskolas vecumposms ir ļoti nozīmīgs periods personības attīstībā. Bērnībā, cilvēkam veidojas priekšstats par morāles un sociālām normām. Dzimums - tā ir pirmā kategorija, kurā bērns interpretē sevi kā personību. Apzināties sevi, savu identitāti – tas ir sākums otra cilvēka

atzīšanai. Noteikta robeža starp sevi un otru cilvēku, lai spētu pieņemt kā sevi tā arī otru. Tas ir pamats spējai veidot attiecības.

Šajā vecumā bērns vēro ģimenē esošus paradumus, vecāku uzvedību, šis ir periods, kurā norit cilvēcisko attiecību tālākā apgūšana, bērni spēlē lomu rotaļas, komunicē ar pieaugušajiem un vienaudžiem. Dzimumidentitāte veidojas arī apkārtējās vides ietekmē, bet pats pamats veidojās ģimenē, bērni iemācās dzimumam atbilstošu uzvedību, novērojot vispirms savus vecākus un tikai tad citus cilvēkus. Bērņībā gūtajām ietekmēm - pieaugušo attieksmei, uzvedībai, stāstiem, zināšanām, ko nodod bērniem, ir paliekoša nozīme bērna personības attīstībā. Tēmas aktualitātes pamatā ir tas, ka ģimene ir pirmā audzināšanas institūcija ar kuru bērniem veidojas saskarsme un attiecības.

Darbā zinātniski, teorētisko bāzi sastāda šādu autoru darbi: L.Vigotskis, A.Ādleris, E.Eriksons, Ž. Piažē, Z.Freids, A.Maslovs un mūsdienu D. Lieģeniece, G. Svence, R.I.Kaņepēja, L.Āboltiņa, A. Vecgrāve, I. Puškorevs, Ā. Karpova u.c. Darba pamatā tiek izmantota psiholoģiski pedagoģiskā pieeja bērnu dzimumidentitātes veidošanās problēmai pirmsskolas izglītības iestādē.

Pētījuma objekts: audzināšanas process pirm skolā un ģimenē.

Pētījuma priekšmets: 3-4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes izpausmes

Pētījuma mērķis: izpētīt 3 - 4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes izpausmju īpatnības.

Pētījuma jautājumi: 1. Kādas ir 3 - 4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnības?

2. Kāda ir vecāku izpratne par bērnu dzimumidentitātes būtību un veidošanos?

Pētījuma uzdevumi:

1. Analizēt zinātnisko literatūru par dzimumidentitātes veidošanos 3 - 4 gadu vecumā un to ietekmējošiem faktoriem
2. Analizēt zinātnisko literatūru par ģimenes lomu bērna dzimumidentitātes veidošanās procesā.
3. Izpētīt vecāku domas par bērnu dzimumidentitātes veidošanos.
4. Izpētīt bērnu dzimumidentitātes izpausmes pirmsskolas izglītības iestādē.

Pētījuma metodes:

1. Pedagoģiskās un psiholoģiskās literatūras analīze.
2. Pedagoģiskā novērošana
3. Projektīvā metode „ Mana ģimene" (zīmējuma analīze)

4. Aptauja vecākiem .

Pētījuma bāze: Pirmsskolas izglītības iestāde „X”, 18 bērni vecums 3 - 4 gadi, 30 bērnu vecāki.

1. 3 - 4 GADUS VECU BĒRNU DZIMUMIDENTITĀTES ATTĪSTĪBA ĢIMENĒ UN PIRMSSKOLĀ

Bērnībā notiek individualizācijas process - sava dzimuma, vecuma, sevis kā indivīda un citu īpašību apzināšanās. Dzimumidentitātes attīstība nozīmē sava dzimuma apzināšanos. Bērns uztver sevi kā piederīgu noteiktai dzimuma grupai, tas ko bērns iegūst bērnībā, saglabājas visā turpmākās dzīvēs garumā.

Bērnībā veidojas topošās personības iezīmes. Amerikāņu psihologs E. Eriksons uzskatīja, ka personība veidojas visu savu dzīvi no dzimšanas līdz nāvei. Pirmajos dzīves gados bērnu ievērojami ietekmē ģimene, un vēlāk - sociālā vide, pirmsskola, kaimiņi un citas sociālās institūcijas, kultūras un vēsturiski apstākļi. Ir svarīgi pievērst uzmanību dzimumidentitātei bērnībā, jo tās konstruēšana kalpo par pamatu tam, kā dzimumlomas un īpašības var tikt izpaustas visa mūža garumā. Tas kā bērni tiek mācīti un socializēti, var iespaidot arī viņu turpmāko dzīvi un savu bērnu audzināšanu. (Omarova, 1996).

Laika posmā no 3 gadiem bērnam ir intensīvs visu iespējamo lomu apguves process. Pamatojoties uz to, bērniem veidojās „apkopota cita cilvēka tēls”. Šajā gadījumā bērns meklē etalonu un subjektu, kurš nodrošina viņu prasību apmierināšanu. Personības lomu veidošanas periods ir 3 - 7 gadi – tas ir periods, kad notiek bērna netīšā orientācija uz lomu uzvedības stratēģiju sistēmā „māte” – „tēvs” un citu pausto lomu stratēģiju apguve.

Labvēlīgā starp personu attiecības sistēmā „māte” – „tēvs”, viņu pozitīvu attiecību ar apkārtējiem izpausmes nodrošina bērna personības psiholoģisko komfortu un nosaka viņa personīgo lomu stratēģiju attiecību un citu lomu uzvedības stratēģiju vērtēšanu (Vorobjovs, 2002, 181.lpp.). Tieši ģimenē bērns saņem viņa bioloģiskajam dzimumam pirmo atbilstošu audzināšanu. Daudzi pētnieki uzskata, ka dzimumidentitāte sākas jau ar bērna piedzimšanu, ar to brīdi, kad zēnus ietērpj gaiši zilās, bet meitenes – rozā drēbītēs. Atbilstoši sabiedrībā un ģimenē valdošajiem uzskatiem par dzimumuzvedību un lomām, bērni no mazotnes tiek audzināti par vīriešiem un sievietēm (Omarova, 1996,79.lpp.).

Pirmsskolas izglītība – viena no pakāpēm, kurā notiek bērna personības daudzpusīga veidošanās, veselības stiprināšana, sagatavošana pamatizglītības ieguvei. Parasti no 3 gadiem bērni, sāk apmeklēt pirmsskolas izglītības iestādes, audzināšanā ir jābalstās uz atšķirīgu pieeju

meitenēm un zēniem vienādā kontekstā, šādas atšķirības ir cieši saistīts ar mūsu sabiedrības pieņemtiem stereotipiem, jeb to, kā mūsu sabiedrībā tiek uzlūkots vīrietis un sieviete, to īpašības, pienākumi, lomas un pozīcijas.

Savā personības attīstības teorijā, A. Adlers uzsver, ka katram cilvēkam ir iedzimtas kopības sajūta un dabiskā tieksme sadarboties, kā arī tieksme uz pilnību, kurā īstenojas unikāla personība un cilvēka radošās īpašības „es esmu”. Personības pamats, vai dzīvesveids veidojās, un nostiprinās bērnībā. Ģimenes atmosfēra, attieksme, vērtības, savstarpējā cieņa un veselīga ģimenes mīlestība veicina bērna attīstību (Omarova, 1996)

Z. Freida klasiskajā psihoanalīzē, vecāku ietekme uz bērna garīgo attīstību ir ļoti būtiska. Pirmajos dzīves gados bērna vecāki ir tie cilvēki, ar ko saistīta vissvarīgākā bērnības pieredze. Vecākiem ikdienas bērna aprūpei ir nozīmīga psiholoģiska ietekme. Pārmērīgas vai nepiemērotas prasības, neatbilstoši apmierinātas bērna vajadzības, agrīnās psihoseksuālā attīstības stadijā, rezultātā, pēc Z. Freida domām, savā veidā ietekmē personības attīstību. Freids apgalvo, ka bērna psiholoģiskais dzimums veidojas zemapziņas līmenī galvenokārt imitējot pieaugušo uzvedību sava dzimuma vecākus (Puškarevs, 2001).

Lai labāk izprastu Z. Freida aprakstītās personības psihoseksuālās attīstības stadijas, ir jāiepazīstas ar Freida personības struktūras teoriju. Pēc Z. Freida pieņēmuma, cilvēka personība sastāv no trim prāta sistēmām (Id, Ego, Super Ego), kuru starpā valda sacensība par noteiktu pieļaujamo psihiskās enerģijas daudzumu. Balstoties uz klīniskiem datiem, Z. Freids izdala vairākas psihoseksuālās attīstības fāzes vai stadijas atkarībā no dominējošās baudu nesošās erogēnās zonas. Katrā no periodiem var notikt tā saucamās fiksācijas. Tas nozīmē, ka attiecīgajā stadijā kaut kā ir par daudz vai par maz.

Izskatīsim 3.stadiju – falliskā. Vecums kad bērni sāk apmeklēt pirmsskolu, tā aptver trešo, ceturto, piekto dzīves gadu, vērojama pastiprināta interese par saviem dzimumorgāniem. Izpaužas tā saucamais Edīpa komplekss (bērni izjūt lielu tieksmi uz sev pretējā dzimuma vecākiem un greizsirdību, konkurenci attiecībā uz sava dzimuma vecākiem). Normāls Edīpa kompleksa atrisinājums ir tad, ja zēni pamazām sāk identificēt sevi ar tēvu, meitenes – ar māti, pakāpeniski notiek vīrieša un sievietes lomu veidošanās. Veiksmīgi izejot cauri šai stadijai, bērni turpmāk ir spējīgi atrisināt konfliktus, viņu uzvedība ir saskaņota ar vecāku uzvedību (Karpova, 1998, 181.-183.lpp.). Starppersonu attiecību sistēma „māte - tēvs”, viņu pozitīvu attiecību ar apkārtējiem izpaušmes nodrošina bērna personībai psiholoģisku komfortu un nosaka

viņa personīgo lomu stratēģiju attīstību un citu lomu uzvedības stratēģiju vērtēšanu (Omarova, 1996.181.lpp.).

Pilnvērtīgā dzimumsocializācijā notiek tikai labvēlīgā ģimenē, kam pievienojas sevis kā noteiktas dzimumpiederības personības apzināšanos veicinoši apstākļi pirmsskolā, skolā un medijos. Pretēja situācija veicina transseksuālu (dzimumapziņa nesakrīt ar bioloģisko dzimumu), transvestisma (periodiski izjūta nepieciešamība lietot pretējā dzimuma ārējo atribūtiku), homoseksuālisma tendences. Pēc presē publicētajiem datiem, Latvijā patlaban ir aptuveni 135000 homoseksuālas orientācijas pārstāvju, bet katrā sabiedrībā tādu ir ap 5 – 10 procenti. Audzināšanas veids ģimenē to ietekmē visvairāk (Karpova, 2006, 73.lpp.).

Personības attīstība pēc Ē. H. Ēriksona. Līdzīgi Freidam, Ēriksons postulē stadiālu personības attīstību, kas kopīga visai cilvēcei. Ēriksons uzsvēra sabiedrības un kultūras ietekmi uz personības attīstību. Ēriksons min, ka cilvēki, sekojot Freida idejām, rezultātā nostiprina sevi pārliecību, ka viņi nav nekas vairāk kā savu vecāku pielaisto kļūdu kopums. Ēriksons uzskatīja, ka arī sabiedrībai ir ļoti liela nozīme personības veidošanās un attīstības procesā, ne tikai attiecībās ģimenē starp bērnu un vecākiem, bet sabiedrībai kopumā, jo ģimene vienmēr ir konkrētās sabiedrības daļa.

Atšķirībā no Freida, Ēriksons akcentē Ego pakāpenisku veidošanos, uzskata, ka Ego attīstās ne tikai agrīnajā bērnībā, bet gan visa cilvēka dzīves laikā. Ēriksons personības attīstību iedala astoņās attīstības stadijās, katru no tām iezīmē noteikta psihosociāla krīze, kura var būt spēcīgāka vai mazāk izteikta. Krīze ir lēmuma brīdis starp progresu un regresu attīstībā. Attīstības pamatmērķis ir Es - identitāte. Ē.Ēriksona personības attīstības teorijā izpaužas attiecību epiģenētiskais princips, kas nozīmē, ka katrs personības attīstības iepriekšējais periods ir izšķirošais, bāzes un izejas punkts personības attīstībai nākamajā stadijā.

Trešā stadija atbilst 3 - 4 gadu vecumam – lokomotorā stadija. Lokomocija ir pārvietošanās telpā, lietojot šo jēdzienu Ēriksons uzsver bērna fiziskās aktivitātes. Stadijas jaunveidojumi: pozitīvais – iniciatīva; negatīvais – pastāvīga vainas izjūta. Ja pieaugušie atbild uz bērna jautājumiem un saprotoši izturas pret viņa aktivitātēm, tad bērnam nostiprinās iniciatīva. Identitātes jēdziens faktiski ir cilvēka personības noteikta brieduma raksturojums. Psihosociālā identitāte veidojas noteiktāk, ja pagātnē ir bijuši veiksmīgi pozitīvi risinājumi. Ja bērnības priekšstati ir spēcīgi, tad ierastajām grupām mainoties, veidojas identitātes krīzes objektīvais pamats. Šajā laikā bērns apgūst prasmes komunicēt ar cilvēkiem. Tāpēc jāpalīdz bērnam radot

iespēju sarunāties, iedrošinot, palīdzot pārvarēt kautrību, bailes un vainas izjūtu. Nepārvarama loma ir emocionālajam kontaktam ar vecākiem (Puškarevs, 2001, 51- 52.lpp.).

E. Eriksona identitātes jēdziena skaidrojums ir pietiekami visaptverošs, tā ir atbilde uz jautājumu „Kas es esmu?”. Meklējot atbildes uz šo jautājumu, cilvēks var nonākt identitātes krīzes stāvoklī.

Dzimumlomas un dzimumidentitātes veidošanās:

Agrīna bērnībā

Dzimumlomas veidošanās, ka izpaužas dzimumloma:

- Identificēšanās ar ģimenes locekļiem (Ē.Eriksons);
- Atkārtu tuvinieku uzvedību un saņem tās apstiprinājumu par atbilstību noteiktai dzimumlomai;
- Apgūst sociālas uzvedības standartus.

Dzimumidentitātes attīstība (kā apgūst dzimumlomas, dzimumuzvedību, dzimumdomas):

- Kas es esmu? (kā saprot un interpretē savu dzimumu, sava dzimuma lomu;
- ap 3 gadiem – ar noteiktām samotiskām un uzvedības īpatnībām;
- Ķermeņa shēmas;
- Gender shēmas;
- Spēlē attiecīga dzimuma lomas (Dž. Djucins, B.Loids), vecāki ar atšķirīga dzimuma bērniem rotaļājas atšķirīgi.

Pirmsskolas vecums:

Dzimumlomas veidošanās, ka izpaužas dzimumloma:

- Apgūst dzimumstereotipu uzvedību;
- Iemācīšanās novērot dzimumam atbilstošas rotaļlietas, spēles (4 - 6 gadi);
- Pievērš uzmanību sava dzimuma pārstāvju uzvedības novērošanai un atkārtošānai.;
- Prot noteikt citu cilvēku dzimumu (I. Kont);
- Apgūst dzimumam specifisko uzvedību.

Dzimumidentitātes attīstība (kā apgūst dzimumlomas, dzimumuzvedību, dzimumdomas):

- Dzimumfunkcijas, morāle;
- Turpina attīstīties gendera shēmas;
- Sāk izprast dzimuma atšķirības un apzinās, ka dzimums ir noturīgs uz mūžu;

- Identificē sevi ar sava dzimuma vecākiem (Z. Freids) imitācija attēlojot atbilstošo (4-6 gadi);
- Svarīgi saprast savu dzimuma identitāti, to nosaka apzināti intelektuāli procesi (Ž.Piaže); Kognitīvi pārstrādājot informāciju par dz.i. rodas dzimuma stereotipi atdarinot pieaugušos, uzvedība veidojot noteikta dzimuma paterns (Karpova. 2006, 75.lpp.).

Psihologs Ļ. Vigotskis parāda, kā bērna psihiskās attīstības temps atsevišķos laika posmos ir atšķirīgs, katrā attīstības stadijā straujāk attīstās kāda dominējoša psihiķes funkcija. Attīstība ir neatgriezeniskas izmaiņas. Pirmie, kas sniedz bērnam informāciju ir pieaugušie, pirmo pieredzi, iespaidus un zināšanas par cilvēku savstarpējām attiecībām.

Pēc Eriksona, Freida, Vigotska teorijām var secināt, ka notiekošais bērna agrīnas attīstības stadijā kļūst par pamatu personības attīstībai vēlākās stadijās. Problēmas, ar kurām saistīts vecums, netiks atrisinātas, tās parādīsies personības attīstībā nākotnē. Ja krīze tiek veiksmīgi pārvarēta, personība iziet no tās ar iespējām attīstīties tālāk.

Katra indivīda pašnovērtējumu bērībā ietekmē vecāki, respektīvi audzināšanā ģimenē un tad pirmsskolā. Saskaņā ar A. Maslova (Puškarevs, 2001.) viedokli katram cilvēkam raksturīga vajadzību hierarhija, un vispirms jāapmierina fizioloģiskās vajadzības un vajadzības pēc drošības un nodrošinājuma, un tikai pēc tam var sākt apmierināt sociāli pamatotās vajadzības pēc mīlestības, piederības vai pašcieņas. Ja zināmi apstākļi traucē apmierināt pamatvajadzības, sociālā un emocionālā attīstība var aizkavēties. Bērna psiholoģiskajā, sociālajā, emocionālajā un fiziskajā attīstībā būtiska ir droša piesaiste starp bērnu un vienu no vecākiem. Vecākiem ir pats svarīgākais uzdevums – laicīgi reaģēt uz bērna vajadzībām. Bērni, kam ir izveidojusies droša piesaiste, pieaugot spēj tikt galā ar jaunām situācijām un neveiksmēm problēmu risināšanā, veidot veiksmīgas attiecības, iegūt veselīgu pašcieņu.

Ģimenes dzīvesveids un pirmsskolas iestāde kā arī vecāku un citu pieaugušo attiecības ar bērnu, savstarpējas attiecības, uzvedība ietekmē bērna attieksmes, uzvedību, zināšanas, prasmes arī veselību. Augstāks vecāku izglītības līmenis biežāk pozitīvi ietekmē bērna veselīgu attīstību (Puškarevs, 2001, 21.lpp.). Pieaugušo viedoklis par lietu, parādību vai cilvēka rīcību, var izpausties saskarsmē ar bērnu un izturēšanās veidā. Attieksme un uzvedība iekļaujas personības struktūrā, mainās un nostabilizējas personības attīstības gaitā, to bērns apgūst ne tikai mērķtiecīgā audzināšanā bet arī, socializējoties sabiedrības vidē kur uzturas (Puškarevs, 2001. 62.lpp.).

Attieksmju un uzvedības piesavināšanas skaidro ar sociālas vides ietekmi, bērnam vērojot un imitējot citu cilvēku – pieaugušo vai bērnu uzvedību. Imitācija jeb atdarināšanai sevišķa nozīme ir agrīna bērnība pirmsskolas vecumā. Jau 2 - 4 gadu vecumā bērns intensīvi socializējas, būtiski kopējot apkārtējo cilvēku uzvedību. Bērns vēro, uztver iespaidus, iekļauj tos savā atmiņā un precīzi atdarina. No audzināšanas aspekta tāpēc pieaugušajiem, jākontrolē tie uzvedības modeļi, kurus var pārņemt bērns sadzīvē (Puškarevs, 2001. 63.lpp.).

Secinājumi: Bērniem 3 - 4 gadu vecumā veidojas priekšstats par sevi un apkārt esošiem cilvēkiem, sakās socializācijas process. Dzīvojot sabiedrībā vienmēr nākas kontaktēties ar citiem. Bērniem parādās interese par citām personām kā arī par sevi pašu, veidojas priekšstats par savu identitāti un arī savu dzimumu. Laika posmā no 3 gadiem bērnam ir intensīvs visu iespējamo lomu apguves process. Pamatojoties uz to, bērns meklē etalonu un subjektu, kurš nodrošina viņu prasību apmierināšanu.

1.1. Vecuma vispārīgais raksturojums

Pirmsskolas vecums bērnam ir svarīgs laiks personības attīstībā, jo notiek būtiskas izmaiņas gan prāta un jūtu pasaulē, gan bērna fiziskajā ķermenī. Zinātnieki sakārto bērna attīstības izmaiņas atsevišķās kategorijās - kognitīvajā, fiziskajā, emocionālajā un sociālajā attīstībā. Attīstībai katrā no jomām ir svarīga nozīme, fiziskā attīstība ļauj bērnam veikt veiklības uzdevumus, kognitīvā attīstība rada nepieciešamību pēc runas, ir nepieciešamība apgūt jaunus vārdus, izteikt jaunas idejas. Katram bērna vecumposmam atbilst noteiktas fiziskās un psihiskās īpatnības. Kā jau minēts Ē. Eriksona teorijā ir 8 personības attīstības stadijās. Otrā un trešā stadija pēc Ē. Eriksona (agrās bērnības stadija un pirmsskolas vecums) aptver trešo un ceturto dzīves gadu. Šajā periodā bērnam par valdošo kļūst vēlēšanās paust patstāvīgumu, rodas apņēmīgums vai kauna un šaubu izjūta (Borns, Ruso, 2001). Bērna fiziskā attīstība izriet no atsevišķiem faktoriem, svarīgu lomu nosaka iedzimtība un vide, ja bērni cieš no ilgstošas vecāku nolaidības, tie pārstāj augt, psiholoģiskais stress izraisa hipofīzi, augšanas hormoni pārtrauc savu darbību (Lieģeniece, 1999).

Pēc Elkoņina vadošās darbības un jaunveidojumu teorijas, bērnam vecumā no 3-4 gadiem vadošās darbības mērķis – lietu un priekšmetu izzināšanā, lomu spēles. Attīstās izziņas procesi, runa un uzskatāmi tēlainā domāšana. Bērnu attīstības tendences līdzīgas, bet katram bērnam ir

savs individuāls attīstības temps, kas atkarīgs no vides un sociālās pieredzes, kā arī no ģenētiskajiem un funkcionālās attīstības faktoriem.

Bērns iepazīstot apkārtējo pasauli, fiziski, garīgi un emocionāli attīstās un pilnveidojas, gūst jaunas zināšanas un prasmes, veido savu attieksmi, apgūst pieredzi sadarbībā un komunikācijā ar vienaudžiem un pieaugušajiem. Veselīga vide ir nepieciešama normālai smadzeņu un nervu sistēmas un ķermeņa attīstībai. Bērnā ķermeņa augšanu, smadzeņu attīstību, fizisko un psiholoģisko attīstību, ietekmē gēnu un vides mijiedarbība. Smadzenes turpina strauji augt pirmsskolas periodā. Abas smadzeņu puslodes var attīstīties dažādos tempos, pastāv uzskats, ka kreisā puslode attīstās straujāk agrā bērnībā (vecumā no 2 līdz 6), bet labā puslode attīstās vairāk (vecumā no 7 gadiem). Zināmā mērā ar to var izskaidrot faktu ātrai valodu apgūšanai bērnībā. Pirmsskolas gadus raksturo pārsteidzošas fiziskās un psiholoģiskās izmaiņas. Smadzenes un nervu sistēma strauji attīstās un svarīgas smadzeņu daļas sasniedz savu briedumu. Valoda, rakstīšana, loģika, un matemātiskās prasmes, atrodas kreisajā puslodē, bet viss, kas saistīts ar radošumu, fantāziju, mākslas un mūzikas prasmēm, atrodas labajā smadzeņu puslodē (Awerman, Romero, 2010).

Pirmsskolas vecuma bērnu kognitīvā attīstība atbilst pirmsoperacionālajai stadijai. Tās raksturīgākās pazīmes – galvenā ir simbolu izmantošana, tai skaitā vārdu kā simbolu apguve. Vispirms simbolus apgūst atdarināšanas procesā, veido darbības, kuras iepazītas pagātnē un pieredzē. Simbolus iegūst arī lomu un priekšmetu rotaļās. Viens no simbolu apguves paņēmieniem ir apgūt spēju uz kādu lietu vienlaicīgi paskatīties no vairākiem redzes leņķiem (Svence, 1997). Ž. Piažē pirmsskolas vecuma bērnu dēvē par individuālo pētnieku. Kognitīvas darbības - attēlo reāli uztverto, bērns savā runā, zīmējumos, lomu spēlēs, problēmu risināšanā lieto simbolus. Raksturīga centrēšanās uz vienu aspektu un egocentrisms Bērns intensīvi aug, palielinās viņa svars un strauji attīstās visas organisma funkcijas (Borns, Ruso, 2001).

Piažē uzskatīja, ka pirmsskolas vecuma bērnu kognitīvās spējas ir ierobežotas ar bērna egocentrismu. Tas atsaucas uz bērna nespēju redzēt situāciju no cita cilvēka viedokļa. Saskaņā ar Piažē teoriju, egocentriski bērni pieņem, ka citi cilvēki dzird, redz, sajūt tā pat kā viņš pats. Pārvarot šo egocentrisma formu bērns mācās izprast, ka citiem ir atšķirīgas jūtas un vēlmes. Tad bērns var interpretēt otra motīvus un izmantot šo interpretāciju savstarpējā saziņā, un efektīvāk komunicēt ar apkārtējiem. Bērni šajā vecumā var runāt nebeidzamos teikumos, labprāt klausās, kad tiek stāstīts interesants stāsts (Borns, Ruso, 2001). Bērna sociālā un emocionālā attīstība norisinās ļoti strauji. Šajā vecumā bērni noskaidro, vai apkārtni izpētīt ir droši, vai var

uzticēties, attiecības ar apkārtējiem atstāj iespaidu uz viņu emocionālo ievirzi. Parasti tie bērni, kuru attiecības ar pieaugušajiem ir drošas un stabilas, ir atsaucīgi, motivēti, pašpārliecināti un stājas pretī grūtībām. Bērni, kurus pieaugušie nav lolojuši, mēdz būt pasīvi, viegli iebiedējami, noslēgti (Lenroot, Giedd, 2006). Šajā vecuma periodā pozitīvas emocijas ir priekšnosacījums saskarsmes vajadzību apmierināšana. Svarīgi ir ievērot bērna vajadzības darboties, ļaut bērnam tikt galā ar to, kas viņam padodas, lai sekmētu bērna pārliecību un ticību saviem spēkiem. Bērna attīstību var sadalīt pa posmiem, un katrā šajā attīstības posmā bērnam būs vajadzīga citādāka pieaugušo pieeja. Amerikāņu zinātnieks B. Vaits bērna attīstību raksturo šādi:

- rodas interese par citiem bērniem,
- spēj kontrolēt savas emocijas,
- pietiekami prasmīgi pārvalda ķermeni,
- prot darboties ar dažādiem priekšmetiem,
- strauji attīstās runa, uzmanību piesaista valoda.

B. Vaits izdala sešas jomas, kurās notiek īpaši strauja bērna attīstība:

- sociālās aktivitātes,
- bērna intereses,
- fiziskā attīstība,
- valoda,
- domāšana,
- radoša darbība (Galima, 2002).

Bērns par sevi vairs nerunā trešajā personā, bet apzinās savu „es”. Pieaug izlemšanas spēja un gribas spēks. Bērns pats izlem, ko viņš vēlas darīt. Spēja līdzpārdzīvot kļūst par saskarsmes galveno motivācijas avotu visā pirmsskolas vecumā. Tas ir nozīmīgs psihiskās attīstības sasniegums, jo spēja iejusties cita cilvēka emocionālajā stāvoklī veicina intelektuālo un emocionālo attīstību (Salmela, Aronen, 2010). Spēja veikt darbības nenozīmē, ka bērns spēj veikt tās prasmīgi un nevainojami. Apkopojot iepriekš minēto, var secināt:

Fiziskais raksturojums. Periodā no 3 gadiem, bērni jau spēj veikt sarežģītas kustības, muskuļi šajā periodā ir labāk attīstīti nekā spēja tos kontrolēt. Sīkā pirkstu muskulatūra vēl tikai attīstās, tāpēc 4 – 5 gadu vecumā bērniem var būt vēl grūti precīzi nokrāsot zīmējuma malu, līmēt, vērt utt. Pirmsskolas vecumposmā veidojas bērnu prasmes koncentrēt skatienu uz sīkām lietām, pilnveidojas acu un roku koordinācija. Zēniem šajā periodā ir izturīgāki, bet meitenes ir mierīgākas un precīzākas (Svence, 1997). Attīstības izmaiņas no 3 līdz 6 gadu vecumam notiek

lēnāk nekā agrā bērnībā. Šajā laikā, bērni zaudē taukaudus, attīstās kāju muskulatūra, tās kļūst garākas un tievākas, bērni pārvietojas daudz veiclāk (Špalleka, 1998). Vairāki faktori veicina motorās attīstības izaugsmi. Šī attīstība atspoguļo pakāpenisku pāreju no refleksu uzvedības, jaundzimušajiem uz brīvprātīgu rīcību pirmsskolniekiem. Ir bērna spēja precīzi uztvert sava ķermeņa izmēru, formu un stāvokli. Palielinās divpusējā koordinācija, saskaņojot abas ķermeņa puses, kas veicina lielāku motora kustību veikspēju (Svence, 1997). Būtiska nozīme pirmsskolas vecuma bērnu posmā ir kognitīvās attīstības un emocionālās saskarsmes veidošanā.

Kognitīvas attīstības raksturojums. Pirmsskolas periodam ir liela loma domāšanas spējām un izziņas procesam. Šajā laika periodā, bērni mācās izmantot simbolisku domu, raksturīgākās iezīmes, valodas. Kognitīvā attīstība saistās ar izziņas procesu, runas attīstību, bērna darbību ar priekšmetiem. Ievērojamais psihologs Ž. Piažē bērnu kognitīvo attīstību saista ar intelektu, domāšanu, kas norisinās kā pāreja no atdarināšanas un refleksijas uz loģisko spriestspēju. Attīstība notiek nevienmērīgi – ir kāda atsevišķa organisma sistēmu, funkciju, psihisko procesu un personības iezīmju attīstība, kas novērojama spilgtāk (Svence, 1997). Raksturīga spēja iegaumēt un reproducēt redzēto. Atmiņa spēj uzglabāt informāciju un iegūt to, var izmantot gan īstermiņa un ilgtermiņa atmiņu. Bērni var saglabāt informāciju par konkrētām epizodēm pa ļoti ilgu laiku. Tas ir atkarīgs no notikuma, vietas, kā arī no rakstura un bērna individuālajām īpatnībām, dzimuma, komunikācijas prasmes (Kail, 2011). Svarīgas izmaiņas atmiņā notiek ap četrus gadu vecumu. Iegaumēšana un notikumu atsaukšana atmiņā notiek neatkarīgi no viņa apziņas. Psihes procesu attīstība ir saistīta ar galveno darbības veidu šajā pirmsskolas vecumā - ar rotaļu. Psihologi atzīst, ka tieši spēles un rotaļas ir viens no galvenajiem attīstības virzītājiem. Lielāko daļu laika bērni pavada rotaļās. Tās attīstās no manipulācijām ar rotaļlietām līdz lomu un sižeta rotaļām. Par augstāku pakāpi rotaļu apgūvē uzskata bērnu spējas ievērot, pašam kontrolēt rotaļu norises noteikumus, jo tas nozīmē, ka bērns jau spēj ar gribu kontrolēt savu uzvedību. Bērns atceras notikumus, uz kuriem vairāk bija vērsta bērna uzmanība, kas atstāja iespaidu, bija interesanti. Bērns sāk pieņemt pieaugušo norādījumus atcerēties darbību u.c.. „Ģimenes vide ir tā, kurā bērns psiholoģiski nobriest runai un apgūst prasmes izmantot valodu, cilvēku saskarsmei. Vides ietekme ir nozīmīgs faktors ne tikai bērna attīstībā, bet tieši runas attīstībā. Četrus un piecus gadus veciem bērniem, tas ir laiks kad notiek milzīga izaugsme valodas apgūšanā. Vārdu krājums paplašinās, un semantiskā un sintaktiskā struktūra no valodas viedokļa kļūst sarežģītāka. Šīs izmaiņas valodā atspoguļo kognitīvo spēju attīstību. Bērniem domas kļūst sarežģītākas un šīs izmaiņas atspoguļojas viņu valodā (Omarova, 1996).

Trīs gadu vecumā bērns ir apguvis aptuveni līdz 1000 vārdu un aptuveni 90% no tā, ko viņš saka, ir saprotams. Valoda kļūst par mehānismu, lai paustu citiem savas vajadzības, jūtas un domas (Ильин, 2010). Intelektuālo, kognitīvo psihes procesu attīstība ir saistīta ar galveno šajā vecumā darbības veidu - rotaļu. Psihologi atzīme, ka tieši rotaļas ir viens no galvenajiem attīstības virzītājiem. Tās attīstās no manipulācijām ar rotaļlietām līdz lomu un sižeta rotaļām. Par augstāku pakāpi rotaļu apgūvē uzskata bērnu spējas ievērot, pašam kontrolēt rotaļu noteikumus, jo tas nozīmē, ka bērns jau spēj kontrolēt savu uzvedību. Rotaļās vēlāk pāriet arī uz ikdienas situācijām. Saskarsmes grūtības saistās ar to, ka viņi baidās no citiem bērniem, neiesaistās rotaļās (Svence, 1997).

Emocionāla attīstība. Bērna audzināšanas procesa attīstība ir atkarīga arī no bērna emocijām un jūtām. Svarīgi, kā bērns izturas gan pret sevi, gan pret pieaugušajiem un vienaudžiem, kā bērns pārdzīvo savas veiksmes un neveiksmes. Pirmsskolas vecuma bērniem ir raksturīgas ambivalentas jūtu izpausmes - vienlaikus bērni var dusmoties un būt līdzjūtīgi, zaudēt paškontroli utt. Bērnu vajadzību neievērošana var novest pie emocionālās attīstības problēmām. Katram bērnam ir nepieciešams vismaz viens cilvēks, kurš viņu mīl un priecājas kopā ar viņu par pavadīto laiku, ir vajadzīga mīlestība, audzināšana, iespēju piedāvāšana un nodrošināšana, lai bērna iekšējās dotības varētu attīstīties. Apmierināt bērna ziņkārību, dot iespējas skraidīt, lēkāt, darboties ar priekšmetiem, būvēt, konstruēt, spēlēties, fantazēt, zīmēt utt. Pieradināšana pie noteikumiem, tradīcijām, ierobežojumiem un sociālajām iemaņām. Prasmes kontaktēties ar citiem, draudzēties, uzņemt atbildību (Svence, 1997). Emocijas un izziņas process ir nešķiramas sastāvdaļas attīstības procesā, abas sastāvdaļas ir pilnībā integrētas ar skolas vecumu. D. Susan savā grāmatā norāda, ka emocionālā un kognitīvā procesa mijiedarbība ir absolūta nepieciešamība, lai sekmīgi īstenotu normatīvus, domas un uzvedību, un ka bērniem ar priekšlaicīgas pielāgošanās grūtībām bieži ir deficīts abās jomās. Jaunākie pētījumi parādīja, ka emociju atpazīšanas spēja saistīta ar bērna kognitīvajām spējām, valodas attīstību, uzmanību un analīzi. Bērna emocionālā attīstība vairāk ietekmē runas un valodas apguves prasmi. Tomēr, neskatoties uz neatkarības attīstību trīs gadu vecumā bērniem vēl ir nepieciešama palīdzība no pieaugušajiem (Santrock, 2007). Pirmsskolas vecumā bērni spēj izstrādāt dažādas kritiskās domāšanas prasmes, lai būvētu savu izpratni par apkārtējo pasauli. Process, kurā bērns konstruē izpratni un viņa domāšanas spējas bieži vien ir svarīgākas par galīgo iznākumu (Eriksson, 2012). Bērna attīstība ir atkarīga no bērna emocijām un jūtām. Ir svarīgi, kā bērns izturas pret sevi, pret pieaugušajiem un pret saviem vienaudžiem. Krievu

psihologs A.V. Zaporožecs atzīmēja, ka emocionālās sfēras attīstība, kas pamatojas uz bērna jūtām, dažkārt pat svarīgāka nekā prāta attīstība (Mitchell. Savill-Smith, 2004).

3 - 4 gadu vecumā bērniem ir emocionāli visneapvaldītākais raksturs nekā pārējos periodos. Emocionālo attīstību raksturo tādas jūtas, kā - bailes, mīlestība, dusmas, greizsirdība un zinātkāre. Bērni nebaidās izteikt savas emocijas brīvi un atklāti. Četru gadu vecumā bērns spēj atpazīt emocionālo stāvokli: laimi, skumjas, dusmas, pārsteigumu, bailes. Bērns zina dažus veidus, kā izteikt šo emocionālo stāvokli - izmantojot zīmēšanu, žestus un pantomīmu (Tumanova, 2014). Bērniem bieži vērojami dusmu uzliesmojumi, kas var izpausties vairākos veidos arī agresivitātē bērns var iekost, pagrūst vai iesist izrādot citiem agresīvu uzvedību. Emocionālo attīstību nosaka divi faktori:

- iekšējais faktors - smadzeņu garozas nobriešana, kognitīvā attīstība, pašapziņa, uc
- ārējais bērna socializācija.

Vecākiem vajadzētu rūpēties par labvēlīgiem nosacījumiem bērna emocionālajā attīstībā, jo no pieaugušo socializācijas modeļa ir atkarīga emocionālā pieredze, kas ir iegūta bērnībā. Daudzi pētījumi, kas veikti bērnunamos secina, ka emocionālās grūtības, nepietiekams kontakts, atstumtība ir cieši saistītas ar nobīdi bērnu kognitīvajā attīstībā (Vecgrāve, 1996).

Tāpat pirmsskolas vecuma bērniem ir raksturīga uzskatāmi konkrētā, kā arī tēlainā domāšana, jo iztēle bērnībā ir vislabāk attīstītais izziņas process. Iztēle darbojas ar tēlu un priekšstatu, tai ir nozīme abstraktās domāšanas sagatavošanā. Ar iztēli un tēlaino domāšanu saistās arī fantazēšana, kas ir raksturīga bērniem. Fantazēšana dažreiz var būt arī kā aizsargāšanas mehānisms, kad nevēlamo informāciju bērns spēj pārveidot fantāzijā un tādējādi samazināt tās iedarbību uz psihi. Jo mazāks bērns, jo vairāk viņš domāšanā vadās pēc iztēles un fantāzijām.

Bērni reizēm pat var neatšķirt fantāzijas no realitātes, un pieaugušajiem var likties, ka bērns melo. Ar iztēli saistās arī zīmējumi. Kad švīkājumos parādās punkti, tas nozīmē, ka bērns sāk saprast, ka pastāv cieša saikne starp realitāti un zīmuļa iespējām to atveidot. Tas ir acu un rokas koordinācijas sākums, kas rodas 3 - 4 gadu vecumā. Tad arī notiek pāreja uz zīmējumu kā simbolu. Interesanti, ka sākumā bērns zīmē nevis to, ko redz, bet to, ko zina, ko domā asociatīvi, bērns zīmēs izjūtu. Bērnu zīmējumi ir kaut kas neatkārtojams – tie pārsteidz ar savu tiešumu, patiesumu.

Ap 3 gadu vecumu sākas pāreja uz zīmējumu kā simbolu, attēlu. Proti, zīmējums tad ir ceļš uz apjausmu, ka uzzīmētais nav tikai švīkāšanās un ķēpāšanās, bet ka uzzīmētais kaut ko arī

attēlo. 3 - 4 gadu vecumā bērniem parādās zīmējumā cilvēki – „galvkāji”. Pakāpeniski viņiem pieaug mati, izmainās ķermeņa uzbūve – tas pastiepjās, parādās rokas, kuras sākumā bieži aug no galvas. Rokas bērnu zīmējumos ir „paceltas”, kamēr „noslīd” līdz to dabiskajai atrašanās vietai. Tad, kad bērnu zīmējumā parādās pogas, tā ir zīme, ka cilvēks ir apģērbts. Interesanti ir arī tas, ka meitenes laikam ir „tikumīgākas”, jo svārki meiteņu apģērbā parādās agrāk nekā zēniem bikses.

Bez pieaugušā iejaukšanās, krāsas bērna zīmējumā bieži vien saistās ar viņa emocionālo attieksmi pret zīmējuma objektu. Visu skaisto, labo, mīlo, bērni krāso gaišās spilgtās krāsas, savukārt draudīgo, neglīto, sliktu – tumšos toņos (Vecgrāve, 1996. 55.lpp.). Ar bērna emocionālo attieksmi ir saistīta arī zīmējuma līnija. Tā var būt droša, nedroša, bailīga, stūraina, asa. Mīļākos, emocionāli tuvākos personāžus bērni parasti zīmē, sīki, pamatīgi, izzīmējot detaļas. Savukārt nepatīkamos, bīstamos objektus bērns zīmē it kā pavirši, zīmējumā tos nostumjot pēc iespējas tālāk prom no sevis.

Pamatojoties uz statistiskiem pētījumiem bērns ģimenes portretā nemīlamāko jeb bīstamus ģimenes locekļi objektus bērns „aizmirst” uzzīmēt vai arī pārceļ to uz lapas otro pusi – tālāk no sevis. Bērnu zīmējuma nekas nejaušs nav. Pat tā izmērs, novietojums uz lapas nav nejaušība. Gan attēla lielums, gan krāsas „brīva” izvēle lielā mērā ir saistīta ar autora nervu darbības tipu jeb temperamentu (Vecgrāve, 1996.).

Secinājumi: Bērnu attīstībā ir kopējas tendences, bet katram bērnam ir savs individuāls attīstības temps, kas atkarīgs no ģenētiskajiem un funkcionālās attīstības faktoriem, kā arī vides un sociālās pieredzes. Pirmsskolas vecumā iepazīstot apkārtējo pasauli, bērns fiziski, garīgi un emocionāli attīstās un pilnveidojas, apgūst jaunas zināšanas un prasmes, veido savu attieksmi, gūst pieredzi komunikācijā ar vienaudžiem un pieaugušajiem. Ķermeņa augšanu, smadzeņu attīstību, fizisko un psiholoģisko attīstību, ietekmē gēnu un vides mijiedarbība.

1.2. Identitātes un dzimumidentitātes būtība un veidošanās

„Kas es esmu” - tas ir gandrīz vai visparastākais, bet vienlaikus arī vismulšinošākais jautājums, ar ko nākas sastapties bērniem attīstības gaitā, tas viņiem izraisa trauksmes izjūtu. Bieži identitātes jēdziens tiek saistīts ar bērna priekšstatu veidošanu par sevi. Pēc E. Eriksona

teorijas - Es tēls, bērna pašvērtējums, attieksme pret sevi un citiem. Tā apvieno personību ar citiem, pamatojoties uz izveidoto emocionālo saikni, pieņemot kā savas normas, vērtības un uzvedības paraugus. Kā arī identitātes process ir cieši saistīts ar subjekta iekšējās pasaules saturu. (Borns, Ruso, 2001. 144.lpp.). Par identitāti savos pētījumos minējā vairāki psihologi, pedagogi un citi zinātnieki. Psihologijas skaidrojošā vārdnīcā identitāte – Es stabilitātes un nepārtrauktības izjūta, kas saglabājas, neraugoties uz vides pārmaiņām; relatīvi nemainīgs garīgais veselums, garīgā rakstura saglabāšana un turpināšana, ieskaitot Es - tēlu vai Es - koncepciju.

Jēdzienu ieviesa E. Eriksons. Piederības izjūta, atbilde uz jautājumu: „Kas es esmu?”, sāk veidoties, jau agrā bērnībā (Vorobjovs, 2002). Bērns ir uztvēris informāciju caur ķermeni un vārdu. Psihes un ķermeņa mijiedarbība - saistīta kā viens veselums. Dzimumidentitātes lomā bērns bioloģiski neapzināti izjūt sevi kā konkrētu dzimumu.

Bērnībā identitāte veidojās pamatojoties uz vecāku izvirzītām vērtībām, attieksmi, uzvedību, noteikumiem. Ikvienam no mums, dzirdot vārdus „tētis” vai „mamma”, prātā rodas spilgti priekšstati. Šie priekšstati ir saistīti ar mūsu vecākiem un ar citiem tētiem un mammām, kurus esam redzējuši sev apkārt. Mamma parasti ir tā, kas dod mīlestību, maigumu un rūpes. Tētis ir tas, kurš rada drošību, aizsardzību un stabilitāti. Ja ģimenes pamatā ir mīlestība pret bērnu, kas sekmē viņa, pozitīvu attieksmi, tādā gadījumā, veidosies bērna pilnvērtīga iekšējā pasaule. Bet ja bērnam tiek liegta draudzīgu pieaugušo sabiedrība, tad viņa attīstībai un identitātei būs īpatnējs raksturs, kas robežosies ar dažādam novirzēm. Darba autore analizējot literatūru secināja, kā vairāki psihologi, sociologi, pedagogi un citi zinātnieki pētījuši identitātes jautājumu.

Piemēram E. Eriksonas, pazīstams visā pasaulē kā skolotājs, ārsts, un psihoanalīzes teorētiķis – identitāti atzīmē, kā atbildi uz jautājumu „Kas es esmu”, viņš norāda, ka cilvēks var nonākt pat identitātes krīzes stāvoklī. Eriksona teorija paredz kā personīgo, tā arī sociālo identitāti, kas veidojas, pamatojoties uz dažādu sociālo grupu locekļu, sākot no ģimenes locekļiem identificēšanu.

Es – identitāte, atspoguļo eksistēšanas kvalitāti un balstās uz diviem vienlaikus notikušiem novērojumiem:

- Sevis paša un savas eksistēšanas laikā un telpā tāpatības nepārtrauktības izjūtas
- Apkārtējo cilvēku šo tāpatības un nepārtrauktības akceptēšanas apzināšana.

Indivīda traucējumi vai krīze var būt ļoti bīstama (Vorobjovs, 2002). Identitāti Ē. Eriksons izprot vispirms kā personības laika rituma apzināšanos: „Es” aptver viņam piederošo pagātni, apzinās tagadni un tiecas nākotnē. Līdz ar to personība nodrošina sev „normatīvo” situāciju risināšanas stratēģiju izvēli un nosaka savas attīstības galveno ceļu. Identitāte nodrošina personības identifikāciju pati sev un beidzot nodrošina funkcionālo dziļāko procesu vienotību, uz kuru pamatā personība atšķir sevi no citām un vienlaicīgi identificē sevi ar citām (Vorobjovs, 2002.162.lpp.).

Galvenokārt identitāte ir, kā neapzināts process, kas apvieno personību vienā veselumā un izveido saikni starp individuālo un sociālo pasauli. Ē. Eriksons norāda, ka identitāte ne vienmēr ir pozitīva, ka pastāv gadījumi, kad indivīds sava veseluma saglabāšanai var izvēlēties negatīvo identitāti (Erikson, Joan, 1998).

Sociālajā psiholoģijā identitātes iedalījums personiskajā un sociālajā identitātē ir populārs jau kopš 60.gadiem. Daži psihologi savos pētījumos, personības identitāti sadalīja vairākos veidos:

- reālā identitāte – uztver sevi pašreizējā laikā;
- ideālā identitāte – vēlas tāda būt, vai vēlas tādu sevi redzēt;
- negatīvā identitāte – tēls, no kura vēlas izvairīties;
- uzstādītā identitāte – tēls, kādu izrāda citiem.

Identitātes jēdziena skaidrojuma sociālais psihologs Henri Tajfel, sociālās identitātes teorija ierosina „Es” koncepcija ir kognitīva sistēma, kura regulē visas sociālās uzvedības formas.

Izdala:

- personisko identitāti – personības pašuztvere, kas balstās uz savām fiziskajām, intelektuālajām un morālajām īpašībām;
- grupas jeb sociālo identitāti – indivīda pašraksturojums, kas balstās uz savu piederību noteiktām sociālām grupām;
- Es identitāti – subjektīvo sevis pašizjūtu

Par nozīmīgāko uzskata tieši sociālo identitāti. Tās skaidrošanai ir izveidota sociālās identitātes teorija. Sociālo identitāti veido indivīda zināšanas par savu piederību konkrētai grupai un šīs piederības emocionālais nozīmīgums. Piederība kādai no šīm grupām dod indivīdam sociālās identitātes izjūtu un nosaka ne tikai indivīda priekšstatus par sevi, bet arī uzvedību atbilstoši grupas normām.

Tiek izdalīti trīs līmeņi:

- augstākais līmenis – cilvēks sevi apzinās kā daļu no cilvēces;
- vidējais līmenis – kā konkrētas grupas dalībnieku;
- zemākais līmenis – cilvēks sevi raksturo ar individuālajām personiskajām īpašībām.

Z. Freids, savos darbos, arī analizēja personas identitāti. Sākotnēji identitāte vispārīgi var tikt definēta kā kādas personas vai kādas sociālās grupas atšķirīgu raksturojumu kopums. Identitātes izpētes sākumposmā tā vairāk tiek skatīta kā sevis vienota subjektīva pašizjūta, uz vērtībām balstīts rakstura īpašību kopums. Cilvēka raksturs atklājas tādā stāvoklī, kurā viņš visintensīvāk izjūt sevi (Borns, Ruso, 2001).

Identitāte – pilnīga pazīmju, kvalitātes, rakstura utt. vienādība noteiktas grupas ietvaros, uzvedības un/vai personiskas īpatnības, pēc kuram indivīdu atzīst, atpazīst kā kādas grupas pārstāvi. Sevis apzināšanās, savu īpašību, spēju izjūta, ka paši esam kaut kas, paļaušanās uz sevi, pašapziņa, uzvedība, mainīgs garīgais veselums. Identitātes apziņā ir nozīme sevis veidošanā un saglabāšanā (Beļickis, Blūma, 2000). Identitāti veido piederība sociālajai grupai vai sociālajai kategorijai, indivīda kopums ar personīgo sevis raksturojumu, savām saistībām, izvēlēm, pārliecību par sevi, lomām un pozīcijām attiecībā uz sev nozīmīgajiem cilvēkiem.

V. Kazanska norāda, ka cilvēka identitātei vienlaicīgi jābūt gan plastiskai, gan stabilai un noturīgai, tai ir jāpakļaujas salīdzinājumiem, ka cilvēks ar vāju identitāti var identificēties ar citu cilvēku līdz tādai pakāpei, kad pazaudē pats savu identitāti. Cilvēki ar stipru identitāti spēj un nebaidās tuvojies citiem cilvēkiem vai grupām, bet tajā pat laikā saglabā savu esību (Казанская, 2005). Runājot par identitātes izmaiņām, V. Kazanska kā arī psiholoģe Putilova norāda, kā identitātes daudzveidību nosaka savstarpējā nosacītība starp subjektīvo un objektīvo realitāti un izdala formālo identitāti un reālo identitāti.

Jebkurai parādībai ir tieksme uz attīstību, izmaiņām, bet identitātei jāpaliek statiskai un nemainīgai. Tas nozīmē, ka jāsakrīt tam, ko domā un ko izsaka vārdos, bet, ja indivīds domā vienu, bet runā ko citu vai, ja rīcība nesaskan ar viņa iekšējiem impulsiem, tiek traucēts identitātes veselums (Путилова, 1999). Apkopojot zinātniskās literatūras avotus par identitātes jēdzienu, var secināt, ka: – nepastāv vienots identitātes jēdziena definējums, bet identitātes saturā var izdalīt divus aspektus:

- personīgā identitāte, ko raksturo pašuztvere;
- sociālā identitāte, ko raksturo personības uztvere attiecībā pret sociālo vidi.

Starp šiem diviem aspektiem, kā arī sociālo vidi notiek nepārtraukta mijiedarbība.

Saskaņā ar bērnu attīstības teorijām bērni mācās novērojot. Bērni novēro, arī to, ka vīrieši un sievietes rīkojas atšķirīgi. Turklāt bērni mācās, ka, lai saņemtu no vecākiem atzinību, jārikojas atbilstoši savam dzimumam pieņemtajām lomām. Kā atzīst Ā. Karpova, sevis kā noteikta dzimuma apzināšanās notiek personības veidošanās procesā un ir nozīmīga šī procesa daļa.

Katram cilvēkam ir konkrēts dzimums ar bioloģiskām funkcijām, orgāniem un hormoniem, kas ir sievietēm un vīriešiem. Liela nozīme bērna dzimumidentitātes apzināšanā un nostiprināšanā ir vides ietekmei, audzināšanai un sociālai mācīšanai. Visi cilvēki ir saistīti ar ģimeni – nāk šajā pasaulē, izaugt, attīstītas, realizējās, bez ģimenes tas viss un vēl nenosauktais nemaz nav iespējams. Dzimums ir bioloģiskais fenomens, ko nosaka ģenētiskais dzimumhromosomu atšķirības (vīriešiem XY, sievietēm - XX hromosomas) kas vieniem organismiem liek piedzimt par vīriešiem, citiem par sievietēm (Karpova, 2006. 69.lpp.) .

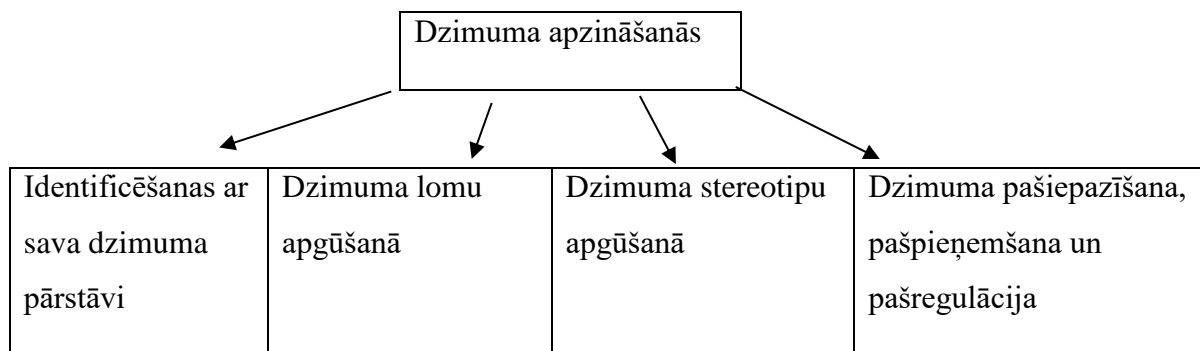
Cilvēka piederību pie viena dzimuma nosaka:

1. Bioloģiskais dzimums.
2. Noteikta sabiedrības (kultūras) vīriešu un sieviešu lomu uzvedības modeļu un izpildes īpatnību sistēmā.
3. Individīda dzimuma identifikācijas līmenis – pakāpe, kāda indivīda apziņa un pašapziņa integrējas (tiek pieņemtie un pārstrādāti) divi iepriekšminētie nosacījumi (Karpova. 2006.70.lpp.)

Ā. Karpova uzsver, ka dzimumaidentifikācijā dominē trīs teoriju grupas:

1. identifikācijas teorijas kurām atbilstošs atdarinājuma process.
2. dzimuma tipizācijas teorija balstās uz sociālas iemācīšanas teoriju.
3. paškategorizācijas (pašpieskaitīšanas) indivīda uzvedības regulācijā – atbilstoši izveidotiem priekšstatiem, motīviem, vērtībām.

Trešā tipa teorijas it kā ietver sevī pirmās divas, jo katra no tam balstās kāda noteikta dzimumaidentitātes veidošanās aspektā – emocionālos kontaktos attiecībās, apmācībā, audzināšanā un trenēšanā, salīdzināšana, analīzē, uztverē un domāšanā, u.c. (Karpova, 2006. 71.lpp.). sk. attēlu N 1.1

1.1 attēls. Sievietes un vīrieša tipa uzvedības regulācijas veidošana

Lai vīrietis uzvestos kā vīrietis, un sieviete – kā, sieviete uzsver psiholoģe, par maz ir būt vīrietim vai sievietei anatomiski un fizioloģiski, svarīgi ir centrālās nervu sistēmas līmenī izveidot vīrieša vai sievietes tipa regulāciju (Omarova, 1996. 75.lpp.).

Pētot zinātnisko literatūru darba autore, noskaidroja kā rietumu socioloģiskajā un sociālpsiholoģiskajā literatūrā dzimumu apzīmē ar angļu vārdu *sex*. Lai izceltu to, ka sava dzimuma un ar to saistīto lomu apzināšanās un izpilde ir sociāls process, tiek izmantots termins *gender*. *Gender* ir kultūras produkts, kas ietekmē sociālo interakciju gan individuāli subjektīvajā, gan grupu un visas sabiedrības līmenī, jo pret sievietēm un vīriešiem kā dažādu dzimuma pārstāvjiem jebkuros sociālās sistēmas līmeņos tiek vērstas atšķirīgas prasības. *Gender* identitāte (angl. *gender identity*) ir dzimuma psiholoģiskā un sociālā identitāte, katram dzimumam sociālās uzvedības prasības. Tā kā latviešu valodā nav divu dažādu vārdu šo atšķirību fiksēšanai. Mēs izmantosim terminu „dzimums”.

Atšķirībā no bioloģiskās dzimumidentitātes, kuru cilvēks iegūst piedzimstot un kura nav maināma, genderidentitāti var mainīt ar dažādiem sociālajiem apstākļiem (protams, mūsdienā, sasniegumi ļauj mainīt arī bioloģisko identitāti, bet ne pilnībā, tikai daļēji (Ильин, 2010).

Balstoties uz psiholoģijas skaidrojušo vārdnīcu dzimums – bioloģiski – dzimumšūnu ģenētiskajā kodā no dzimšanas noteikta piederība, bioloģisko piederību sieviešu vai vīriešu kārtai, kā arī viņu bioloģiskās funkcijas.

Dzimumidentitāte – viens no personīgās identitātes komponentiem, paredz daudzpusīgu identifikāciju un salīdzinājumu ar attiecīgā dzimuma pārstāvjiem, sākot ar ārējo izskatu un izturēšanos līdz rakstura īpašībām un interesēm (Beļickis, Blūma, 2000)

Dzimumidentitātes attīstība – dzimumidentitātes tapšana, sākas zīdaiņu vecumā. Dzimuma apzināšanās ne vienmēr norit gludi. Vēl nav gluži skaidrs, kāpēc tā notiek, bet visiem zināmi tā saucamā transseksuālisma gadījumi, kad cilvēka dzimumapziņa nesakrīt ar viņa bioloģisko dzimumu, transvestisma gadījumi, kuri izpaužas cilvēku vēlmē nēsāt abiem

dzimumiem raksturīgo apģērbu. Īpaša situācija ir homoseksuālisms, kas izpaužas kā seksuāla interese par sava dzimuma indivīdiem. Šie cilvēki apzinās savu dzimumu, bet viņu seksuāla uzvedība ir pretrunā ar tradicionāliem dzimumstereotipiem. Netradicionālai dzimum orientācijai, iespējams, ir ģenētisks pamats, reizēm to sekmē nepareiza audzināšana ģimenē, tomēr visbiežāk tā ir pašsocializācijas rezultāts. Tā, ka pastāv zināmi sociālkulturālie aspekti, kas tiek saistīti ar dzimumu un ietekmē to, bērnus būtu jāaudzina, atbilstoši savam dzimumam (Omarova, 1996.82.lpp.).

Dzimumu lomas ir tie uzvedības veidi, kuri konkrētā sabiedrībā tiek gaidīti no vīrieša un sievietes saskaņā ar viņu bioloģisko dzimumu. Dzimumu stereotipi ir sabiedrībā plaši izplatīti uzskati par vīriešiem un sievietēm, viņu raksturīgajām iezīmēm, lomām un to izpildes standartiem (Omarova, 1996, 76.lpp.). Vecāki un citi pieaugušie cilvēki kas atrodas blakus bērnam, ietekmē bērna dzimumidentitātes veidošanos. Viņi sagaida, ka zēniem būs vīriešiem raksturīgās iezīmes, šāda zēna uzvedība jau kopš agras bērnības tiek vērtēta pozitīvi, savukārt pretēja uzvedība – negatīvi. Turpretī meitenēm vajadzētu būt sievietēm raksturīgās iezīmes. Vecākiem ir arī netieša loma dzimumidentitātes veidošanās procesā: piemēram, dominējošiem un stingriem tēviem ir vīrišķīgi dēli.

Dzimumidentitāte (*angl. sex identity*) ir saistīta ar sievietes un vīrieša atšķirībām bioloģiskajos procesos, endokrinoloģijā, neirālajā darbībā u.c., kā arī anatomijā, kas ietekmē sieviešu un vīriešu spējas, uzvedību un nosaka to, kādiem dabas mērķiem katrs dzimums ir pielāgots un kādi dabas bioloģiskie uzdevumi katram dzimumam ir veicami (Vorobjovs, 2002). Sākumā notiek uzvedības un rīcības imitācija un personība tikai tad var pilnvērtīgi attīstīties, ja netiek traucēta dzimumidentitāte. Bērns salīdzina sevi ne tikai ar vienu no vecākiem, bet ar abstraktu vīrieša vai sievietes tēlu, ko bērns izveidojis uz novērojumu pamata. Vērojot savu vecāku uzvedības modeli, bērns mācās uzvesties atbilstoši savam dzimumam, pieaugušie atbalsta dzimumam atbilstošu uzvedību.

Kā norāda daudzi autori, tad psiholoģisko dzimuma veidošanos nosaka sabiedrības sociālā vide, kādas tiek realizētas audzināšanas procesā, kā arī sociālās lomas, kas nosaka kādai dzimumlomai kādas attieksmes, prasmes un uzvedības stereotipi ir atbilstoši. Katram dzimumam ir sava loma gan bioloģijā, gan sociālajā vidē, katrs dzimums ir nepieciešams priekš harmoniskas attīstības (Ильин, 2010, 23lpp.).

Dzimumidentitātē – viens no personīgās identitātes komponentiem. Cilvēka dzimums ir pati pirmā un acīmredzamā sociālā kategorija, dzimums tiek noteikts jau līdz ar bērna

piedzimšanas brīdī. Divu gadu vecumā bērni sāk ievērot cilvēku dzimuma atšķirības, ierindojoš noteiktā kategorijā arī sevi. Ā. Karpova, norāda ka ģimenes nepastāvība un mainība ietekmē arī bērnu, kurš aug ģimenē. Tajā katram ir noteikta loma un funkcijas un šīs lomas nosaka sabiedrība, kādas lomas ir vīrietim un kāda sievietei (Karpova, 2006).

Secinājumi: dzimuma apzināšanās ir ļoti svarīga cilvēku dzīvē, jo nosaka, kāds būs mūsu statusu kopums. Dzimums ietekmē ļoti daudzus cilvēka dzīves aspektus – veselību, attieksmes, draudzības modeļus, profesijas izvēli, pieeju dažādām iespējām un resursiem, kā arī mūsu identitātes veidošanos, personības pašnoteikšanās tipu.

1.3. Dzimumidentitātes raksturojums 3-4 gadu vecumā

Visbiežāk ar vārdu „dzimums” asociējas ar bioloģisko aspektu (dzimumu atšķirības), bet dzimumu atšķirības nosaka arī kultūras un sociāla vide. Dzimumidentitātē ietver savā dzimuma apzināšana un šim dzimumam raksturīgo sociālo lomu. Z. Freids uzskata, kā bērni piedzimst biseksuāli, tātad bez sava dzimuma apziņas. Dzimuma apziņu veido bērna vecāki, ievērojot viņa bioloģisko dzimumu. Lielākajā daļa ģimeņu zēni un meitenes tiek audzināti atšķirīgi, vadoties pēc sabiedrība izplatītiem un vecāku pieņemtiem stereotipiem, priekšstatiem par vīriešu un sievietes lomām un vēlamu uzvedību (Omarova, 1996.77.lpp.).

Pirmajos divos gados bērns neievēro savu dzimumu, varbūt pat – uzskata, ka viņam tie ir abi divi. Taču sabiedrība šajā vecumā bērnu sāk ierobežot vienā dzimumā – ar sava dzimuma apģērbi, ar sava dzimuma raksturīgām uzvedības normām, rotaļlietām – „zēni dara tā..”, „meitenes dara tā...”. Nekas cits neatliek, kā piemēroties vai nu vienai, vai otrai lomai un ar laiku pieslēgties sieviešu vai vīriešu „komandai”. Šajā situācijā, lai labāk „iestudētu” savu lomu, lai radītu tās paraugu, labāk ir, ģimenē ir abu dzimumu vecāki vai vismaz – abu dzimumu pārstāvji.

Zēna kā noteikta dzimuma nesēja loma ir grūtāk apgūstama, jo viņš, tāpat kā meitene, sākotnēji ir blakus mātei. Ja meitenei ir tikai jāatvirzās no mātes, tad zēniem – psiholoģiski jāpārvar mātes „pievilkšana” un jāpāriet pie tēva. Šo procesu atvieglo mātes gatavība emocionāli „pārgriezt” bērna nabassaiti, t.i. atlaist, no vienas puses, un tēva vai vectēva mīlestība un gatavība zēnu pieņemt vīriešu komandā, no otras. Apmēram gadu bērns mācās sava dzimuma lomu, līdz 3-5 gadu vecumā tā iesakņojas. Par to liecina arī pētījumi, ka šī

vecuma bērni priekšroku dod pašu dzimuma rotaļlietām, meitenes spēlējas ar lēllēm, zēni – būvē garāžas, brauc, lido utt (Vecgrāve, 1996. 79-80.lpp.).

Dzimuma apzināšanas notiek pakāpeniski E.E. Makobijis un K. N. Džeklins uzskata, ka dzimumidentitātes veidošanās procesā var izdalīt trīs līmeņus. Pirmajā attīstības līmenī bērns atklāj, ka eksistē divi dzimumi, un iemācas atšķirt vīriešus no sievietēm. Vēlāk, ap septiņu gadu vecumā, bērni jau stabilāk apzinās dzimumu diferenciaciju, katram dzimumam atbilstošo uzvedību. Otrajā līmeni bērnos attīstās sava dzimuma vērtības izjūta, viņi sāk atdarināt sava dzimuma cilvēkus, īpaši tās uzvedības formas, ar kurām modeļi cenšas panākt, lai viņus apkārtējie pieņem kā attiecīgā dzimuma pārstāvjus. Trešajā līmeni bērni veido dziļas emocionālas saites ar sava dzimuma vecākiem, un šīs emocionālas saites ir noteicošās sekmīga dzimuma lomu apgūšanas procesā (Omarova, 1996.78.lpp.).

Bērniem attīstītas dzimumu identifikācija apmēram no 1, 5 - 3 gadu vecumam (Santrock, 2007), daži pētījumi netieši norāda, ka vairāki bērni izprot savu dzimumu, sākot jau ar savu otro dzimšanas dienu, pirms iemācās staigāt vai runāt. Bērns tiek audzināts atbilstoši savam dzimumam. Meiteņu uzvedībā visbiežāk tiek stimulētas tādas iezīmes kā maigums, piekāpīgums, izpalīdzīgums, kautrība, zēnu – aktivitāte, savaldība, racionalitāte, spēja sacensties un konkurēt. Zēni un meitenes parasti tiek iesaistīti dažādos mājas darbos, tādos kuri ciešāk ir saistīti ar nākamajam dzimumlomu. Piedzimstot bērnam vēl nav identitātes izjūtas, tā veidojas sociālās pieredzes rezultātā, mijiedarbībā ar citiem cilvēkiem (Omarova, 1996).

Kognitīvās attīstības teorijas piekritējs L. Kolbergs par dzimumidentitātes veidošanās pamatfaktoru uzskatīja bērna spēju strukturēt priekšstatus par sevi un citiem cilvēkiem, veidojot dzimumu kategorijas. Dzimumlomu apgūšanu nosaka tendence apzināti strukturēt sociālo realitāti, kā arī spēja veidot patības tēlu. Bērni ievēro atbilstības principus, pieskaņojot savu izturēšanos priekšstatiem par sevi (Ильин, 2010).

Pirmsskolas vecuma bērniem ir raksturīga koordināciju pilnveidošanās un liela kustību aktivitāte. Zēni un meitenes izskatās atšķirīgi. Zēniem ir labāk attīstīti lielie muskuļi un viņi ir izturīgāki, savukārt meitenēm ir labāk attīstīta sīkā pirkstu muskulatūra (Svence, 1997). Novērota valodas izteiksmē un izpratnē, telpiskajās spējās, attēlu uztverē no dažādiem leņķiem. Pētījumos minēts par meiteņu priekšrocībām valodas prasmēs, kas ir daudz augstāk attīstītākas nekā zēniem. Pētījumā kas tika veikts ar vairāk nekā 13000 bērnu dažādās valodu kopienās, secināts, ka meiteņu valodas prasmes ir labākas nekā zēnu valodas prasmes (Eriksson, 2012).

Rezultāti parādīja, ka meitenēm ir labāk attīstīti komunikatīvie žesti, labāk veidoti teikumi apvienojot vārdus. Meitenes sāk runāt agrāk nekā zēni, pirmsskolas vecumā, tām ir lielāks vārdu krājums (Mitchell, Savill-Smith, 2004). Spēja redzēt trīs dimensiju objektus ir primārā prasme, kurā zēni bieži ir pārāki par meitenēm (Tumanova, 2014). Zēnu priekšrocība ir vizuālie uzdevumi uz displeja virsmas vai datorspēles. Zēni datorspēļu prasmēs vairāk izvēlās spēles, kas ietver ātru reakciju. Emocionālā izpratne ir viegli nosakāma pēc trīs gadu vecuma bērniem, kuri ir spējīgi atšķirt emocionālās izpausmes un saprast, kādas emocionālās izteiksmes ir vairāk piemērotas dažās situācijās. Bērnu izpratne par emocionālajām izpausmēm un to regulējumu sakrīt ar attīstības periodu kad bērni sāk konsolidēt savu izpratni par vīriešu un sieviešu dzimumu. Svarīgi socioemocionāli uzdevumi bērībā ietver izpratni par to, kā izteikt savas emocijas sociāli pieņemamos un vēlamos veidos. Zinātniskie pētījumi min uz to, ka pirmsskolas vecumā meiteņu smadzenes nobriest ātrāk, kopējais smadzeņu apjoms un kopējais pelēkās vielas apjoms stabili korelē meitenēm līdz sešiem gadiem (Taki, Thyreau, Hashizume, 2013).

Konstatēts, ka meitenes no 3 līdz 6 gadiem, biežāk nekā zēni pauž padevīgas emocijas, tādas, kā skumjas. Bērniem ir sarežģīti dzimumu emociju stereotipi līdz brīdim, kad tie sāk apmeklēt pirmsskolas iestādi. Daudziem pirmsskolas bērniem, tādas emocijas, ka skumjas vai bailes ir „sieviešu” emocijas, bet dusmas un riebums tiek uzskatītas par „vīriešu” emocijām (Vecgrāve, 1996). Pirmsskolas vecuma bērniem, tāpat kā pieaugušiem, var būt emocijas saistītas ar noteiktiem dzimumu stereotipiem. Attiecībā uz disharmoniskām emocijām, tādām kā, dusmas, novērota tendence, ka 4 - 6 gadīgie zēni biežāk demonstrēja dusmas vai vilšanās nekā tā paša vecuma meitenes (Russel, Sherri, Widen, 2002). Novērots, ka zēniem patīk spēlēties lielās grupās, rotaļājoties tie aizņem lielāku telpu un cenšas darboties tālāk no pieaugušo uzraudzības. Meitenes tieši pretēji zēniem izvēlās spēlēties nelielās grupās un parasti atrodas tuvāk pieaugušajiem vai pirmsskolas skolotājiem.

Pedagoģiskā un psiholoģiskā literatūra par pirmsskolas vecuma dzimumu atšķirībām attiecībā uz trauksmi un nemieru ir nedaudz pretrunīga, lai gan pētījumu lielākajā daļā ir minēts, ka meitenēm ir vairāk izteikta baiļu sajūta un tās mēdz vairāk raizēties nekā zēni (Chaplin, Aldao, 2013). Pēdējo gadu laikā pētījumos pārsvarā izmanto vecāku ziņojumus mērot bērna temperamenta rādītājus. Izmantojot dažādas mērīšanas pieejas konstatēts, ka meitenes vairāk tendētas izjust bailes un diskomfortu salīdzinot ar zēniem (Cassell, Paul, 2009). Papildus bioloģiskajai nobriešanai, bērni attīstīta īpašību kopumu ar katram dzimumam raksturīgajām

sociālajām un uzvedības normām, kas iekļautas ģimenes struktūrā, rotaļu modeļos, draudzībā ar vienaudžiem un vēlāk skolas dzīvē.

Secinājumi: Bērni 3- 4 gadu vecumā, jau sāk apzināties savu dzimumu, izmanto dzimumam attiecīgas lomas dažādās aktivitātēs. Līdz ar bērnu attīstību, dzimuma lomas un uzstādījumi tiek aizvien vairāk pastiprināti – tie sāk iesakņoties viņu ticībā un uzskatu sistēmā, kas saglabājas visu dzīvi. Šajā vecumā bērns saprot, ka dažas darbības un rotaļas ir vairāk piemērotas zēniem un citas ir vairāk piemērotākas meitenēm. Dzimumu atšķirībās ir redzama bērnu uzvedība, novērojot viņus rotaļas un ikdienas aktivitātes.

1.4. Tēva un mātes loma bērna dzimumidentitātes attīstība

Ģimenē cilvēki apgūst sabiedrībā nepieciešamās lomas – vīrs, sieva, dēls, meita, uzkrāj sociālo pieredzi un iemaņas, kas ir būtiskas, lai darbotos plašākajā sociālā kontekstā. Bērns iegūst informāciju par savu dzimuma piederību sievietei vai vīrietim no pieaugušajiem un saprot, ka šī piederība ir paliekoša un nemaināma (Omarova, 1996.46.lpp.).

Ģimene tā ir pirmā grupa, kurā cilvēks iestājas līdz ar savu piedzimšanu. Tieši ģimenē sāk veidoties un attīstīties bērna iekšējā garīgā pasaule un sociālas uzvedības formas (Omarova, 1996, 66.lpp.). Bērnu socializācijā vienā ģimenē atšķiras no socializācijas citās ģimenēs, tāpēc ka tās sastāv no atšķirīgām personām, katra ģimenē pastāv arī specifiskas normas vērtības, uzvedības etaloni, kuri iziet no pieaugušo ģimenes locekļu personīgas dzīves un pieredzes, viņu nacionālās piederības, izglītības, profesijas, statusa sabiedrībā utt. Mūsu sabiedrībā no sievietes tradicionāli tiek gaidīts, ka viņa būs laba māte, pašizliedzīga mājas pavarda sargātāja, vīra palīdzība un emocionālais atbalsts. No vīrieša tiek gaidīta veiksmīga karjera, ģimenes materiālā nodrošināšana, viņam tiek piešķirta „ģimenes galvas” loma (Omarova, 1996). Ģimene ir primārā vide, kur bērns dzīvo, veidojas viņa personība un viņš iemācās dažādus uzvedības veidus, katrs cilvēks nāk no ģimenes, taču tās ir ļoti atšķirīgas. Jāatzīmē, kā Rietumu kultūrā no agras bērnības zēnu emocionālo dzīvi diezgan strikti regulē vecāku patriarhālās ievirzes: „neraudi, tu taču esi vīrietis”, „ko stāvi ar atvērto muti kā meitene” utt. Kaut abu dzimumu bērni ir spējīgi vienlīdzīgi sekmīgi izprast citu cilvēku jūtas, meitenes tiek virzītas uz līdzpārdzīvošanu, bet zēni – uz fiziskām aktivitātēm un drošu rīcību, jo to pieprasa kultūras stereotipi (Karpova, 2006).

Mēdz teikt, ka tēvs ir pirmais vīrietis meitas dzīvē. Priekšstats par vīrieti meitai veidosies attiecībās ar tēvu. Tēvam ir milzīga loma meitas identitātes un seksualitātes attīstībā. Meitene ir topoša sieviete. Tēvam tas ir jāsaprot un ar mīlestību un cieņu jāizturas pret meitu. Jāizvairās no nevērības, nepārdomātām piezīmēm par ārējo izskatu, stulbiem un divdomīgiem jociņiem. Atšķirībā no zēna, meita necenšas atdarināt tēvu, bet viņa atzinīgie vārdi liek noticēt sev. Tā meita izaugs harmoniska, par sevi pārliecināta personība, ar pašapziņu, sievišķīgu pašcieņu. Tēviem nevajadzētu zaudēt mēra sajūtu, saslavējot meitu par daudz. Tas vēlāk dzīvē var radīt vilšanos, jo ne jau visi vīrieši būs par meiteni sajūsmā. Te svarīgi likt saprast, ka ir kādi cilvēki, kuriem mēs nepatīsim. Tas ir normāli. Citi mūs novērtēs. Tēvam jācieņa meita kā personība. Kad meitene kļūst vecāka, tēvam jāparāda, ka viņam ir svarīgi meitas uzskati, viedoklis. Ikvienam no mums, dzirdot vārdus „tētis” vai „mamma”, prātā rodas spilgti priekšstati. Šie priekšstati ir saistīti ar mūsu vecākiem un ar citiem tētiem un mammām, kurus esam redzējuši sev apkārt. Mamma parasti ir tā, kas dod mīlestību, maigumu, rūpes. Tētis ir tas, kurš rada drošību, aizsardzību, stabilitāti, atrodoties lielākā attālumā no bērna nekā mamma.

Piedzimstot bērns ir kopā ar mammu, veidojot diādi, un tētis ir starpnieks starp mammu - bērnu un apkārtējo pasauli. Tētis sargā mammas - bērna diādi no apkārtējās pasaules. Tētis un mamma ir viena vesela divas dažādas sastāvdaļas - viņi abi ir vecāki, viņi abi ir ģimene. Tētis un mamma viens otru atbalsta, papildina, bet vienlaikus viņi ir arī atsevišķas personas, kas ir īpaši nozīmīgas bērna tālākajā attīstībā. Tētim un mammai ir katram sava atšķirīga loma bērna attīstībā. Tētis un mamma ir atšķirīgi. Atšķiras gan viņu domāšana, gan ķermeņa uzbūve. Tētis nevar dzemdēt bērnu. Mamma ir fiziski vājāka, bet viņa spēj izvēlēties drēbītes bērnam labāk nekā tētis. Tētis spēj spēlēt futbolu ar dēlu tā, kā to spēj darīt tikai tētis. Katrs no viņiem ir unikāls, īpašs un viņi abi ir ļoti vajadzīgi bērnam. Bērni, kuru tēvi ir iesaistījušies viņu audzināšanā un ir mīloši, uzrāda labākas sekmes mācībās un sociāli un emocionāli labāk attīstās, viņiem ir mazāk uzvedības problēmu, veidojas pozitīvs pašvērtējums. Tēva iesaistīšanās palīdz bērniem augt drošākiem un pašpārliecinātākiem, gataviem veidot veselīgas attiecības un ilgstošas, drošas, uzticības pilnas attiecības ar vecākiem var būt kā viens no aizsargājošiem faktoriem bērna garīgai veselībai.

Ja tēvs aktīvi iesaistās bērna audzināšanā, savstarpējās attiecības ģimenē ir tuvākas, paaugstinās ģimenes dzīves kvalitāte, ir mazāk konfliktu. Vīrieši, kuri aktīvāk iesaistās bērna audzināšanā, izjūt lielāku apmierinātību ar savu dzīvi, jūtas emocionāli tuvāki ģimenei. Tēvi var

nodrošināt tikpat labu bērna aprūpi kā mātes, vienīgais, ko nevar darīt tēvi, ir barot bērnu ar krūti.

Šobrīd arvien vairāk mainās sabiedrības attieksme par tēvu iesaistīšanos, izprotot tēva iesaistīšanās lielo nozīmi gan bērna dzīvē, gan ģimenes dzīvē kopumā. Iemesli, kādēļ tēvi aktīvāk neiesaistās bērnu audzināšanā, ir dažādi, piemēram, sabiedrības attieksme, ka māte ir galvenā aprūpētāja un audzinātāja, tēviem ir motivācija, taču trūkst zināšanu un prasmju, kā iesaistīties, kā arī tēvi visbiežāk ir galvenie ģimenes apgādnieki, līdz ar to arī laika, ko pavadīt ar bērnu, ir mazāk. Tomēr, neskatoties uz to, ka daudzi tēvi ir ģimenes galvenie vai vienīgie apgādnieki un šī loma ir nozīmīga, tikpat svarīgas ir arī attiecības, ko tēvs veido ar bērnu, pavadot kopā kvalitatīvu laiku, tādējādi apmierinot bērna emocionālās vajadzības pēc uzmanības, pozitīva novērtējuma.

Tēva aktīva iesaistīšanās bērnu audzināšanā palīdz arī samazināt vardarbības risku, iesaistījies tēvs daudz labāk pazīst savu bērnu, izprot viņa spējas, tādējādi neuzstāda bērna vecumam nepiemērotas prasības. Statusi ir kādas sabiedrībai nepieciešamas sociālās uzvedības programmas. Lomas ir statusu dinamiskās projekcijas, kurās realizējas statusā ietvertā uzvedības programmas statusu ieņemošo cilvēku darbībā, rīcībā, sociālajā uzvedībā. Katram sociālajam statusam parasti atbilst vesels kopums sociālo lomu, ar kurām saistītas uzvedības gaidas. Piemēram, no rūpnīcas direktora padotie gaida, ka viņš izvirzīs darba mērķus un noteiks uzdevumus, sastādīs plānus, sadalīs resursus un organizēs plānu īstenošanu, stimulēs un kontrolēs darba izpildi. Tas nozīmē, ka atbilstoši savam statusam direktoram ir jāspēlē plānotāja, organizatora, stimulētāja un kontroliera lomas. Tātad, loma ir personības sociālā funkcija, pieņemtajām normām atbilstošs uzvedības veids, ko nosaka personības statuss jeb pozīcija sabiedrībā vai starppersonu attiecību (komunikāciju) sistēmā.

Lomas tāpat kā statusi var būt *institucionālas* (oficiālas, konvencionālas), saistītas ar kādu sociālu organizāciju oficiālajām prasībām, piemēram, studenta un pasniedzēja, priekšnieka un padotā lomas; kā arī *situatīvas*, pārejošas, saistītas ar stihiski izveidojušos attiecību un darbību veidiem, piemēram, tādas lomas kā „piekautais”, „ķīlnieks” vai „satiksmes negadījuma upuris”. Lomas var iedalīt aktuālajās – tādas ko mēs izpildām konkrētajā situācijā, vietā un patlaban, un latentajās – tādas, kurās ietilpst mūsu lomu repertuārā, bet konkrētajā situācijā neparādās. Piemēram, atvaļinājuma laikā mēs esam atpūtnieki (aktuālā loma) un uz laiku esam aizmirsuši par saviem darbinieka pienākumiem (latentā loma) (Omarova, 1996. 96).

Sociālās lomas var aplūkot no diviem viedokļiem – no lomu gaidu un lomu izpildes, kuri nekad nav pilnīgi sakrītīgi. Lomu gaidas ir tās prasības, kuras lomu izpildei izvirza sabiedrība. Piemēram, no mātes tiek gaidīts, ka viņa pašizliedzīgi rūpēsies par saviem bērniem, no direktora – ka viņa vadītais uzņēmums ražos sabiedrībai noderīgu produkciju. Tātad lomas jāspēlē pēc zināmiem noteikumiem. Sociālās lomas normatīvajā struktūrā ietilpst četri galvenie elementi:

- 1) konkrētajai lomai atbilstošās uzvedības apraksts;
- 2) noteikumi un prasības, kas tiek izvirzītas uzvedībai;
- 3) noteiktās lomas izpildes vērtējuma kritēriji;
- 4) sankcija – sociālās sekas kādai sociālajai uzvedībai lomas prasību ietvaros (Omarova, 1996. 96. – 97.lpp.)

Pat viena statusa cilvēki savas lomas var spēlēt atšķirīgi, jo katrs indivīds interpretē savu lomu atbilstoši individuālajai izpratnei, aplūkojot lomas prasības caur savu individualitātes prizmu. Starp statusu un tam atbilstošo lomu vienmēr ir vieta arī cilvēka individualitātes izpausmēm. Dž. Roters un A. Bandura izstrādājuši koncepciju pēc kuras viņi uzskata, ka cilvēki iemācās uzvesties un rīkoties vai nu tieši, izmēģinot un variējot dažādas uzvedības formas, līdz sasniedz vēlamu rezultātu, vai arī vērojot citu personu uzvedību un analizējot tās sekas. Cilvēka personība attīstās un veidojās sociālās interakcijas procesā (Omarova, 1996. 97.lpp.).

Tātad lomu apguve nosaka personības socializācijas procesu. Statusam piemērotu lomu kopumu sauc par lomu kopumu. Pārsons ar saviem kolēģiem ir mēģinājuši sistematizēt lomas, raksturojot tās ar šādām kvalitātēm:

- emocionalitāti (emocionālā noturība noteiktās situācijās);
- iegūšanas veidu (procesu, kādā iegūta loma);
- mērogu (sarunu mērogu starppersonu attiecībās, jūtu mērogu, ietekmes mērogu);
- formālismu (lomas prasa noteiktu priekšrakstu izpildi);
- motivācija (personīgo vajadzību vai sabiedrisko interešu aizstāvību).

Dzīvē ir periodi, kad vienas lomas ir nozīmīgākas par citām. Ikdienas situācijai mainoties un personībai attīstoties, mainās šo sociālo lomu nozīmīgums. Arī sabiedrība un tai līdzī steidzošā mode mums uzspiež savu dominējošo viedokli. Šoreiz par vienu, ļoti nozīmīgu sociālo lomu mainītājfaktoru – grūtniecību, kas sievietes (un ne tikai sievietes, bet šoreiz par sievieti) dzīvē izmaina visu, tai skaitā sociālo lomu prioritātes. Tomēr jāatzīst, ka pēdējos gados viedokļi par sievietes lomu sabiedrībā ir kļuvuši daudz elastīgāki, ietverot ideju par sievietes

līdzvērtīgu sociālo pozīciju sabiedrībā. Un mūsdienu pasaulē ir mainījušies viedokļi arī par grūtniecību kā procesu. No vienas puses tiem raksturīga pārspīlēta situācijas idealizācija – akcentējot tikai grūtniecības pozitīvos momentus un pārspīlējot topošās mātes stāvokļa nozīmīgumu, rezultātā veidojas neadekvāta situācijas izpratne un konkrēto reālo problēmu noklusēšana. No otras puses – tiek uzsvērtas sāpes, grūtības, varbūtējie sarežģījumi. Drāma, kuras rezultātā daudzu cilvēku priekšstatos grūtniecība saistās ar domu par „fizioloģisku slimību”, kas izraisa bailes un stereotipus viedokļus.

Lai gan grūtniecība nav uzskatāma par slimību, tā fizioloģiski, psiholoģiski un sociāli ir pārbaudījums sievietes individuālajām un sociālajām pielāgošanās spējām. Grūtniecība katrai sievietei ir personības, profesionalitātes, seksualitātes, ķermeņa un citu identitāšu transformēšanās periods. Vienlaikus tas ir arī psihisko un fizisko spēku pieplūduma periods, kuri virzīti uz bērna audzināšanu un pašas sievietes - topošās mātes personības izaugsmi. Tātad, grūtniecība ir dabīgs, paaugstinātu uzmanību prasošs, ne tikai bioloģisks, bet arī emocionāls un sociāls process, kura laikā sieviete garīgi pilnveidojas. Ir cilvēki, kuriem ir grūtības ar savas lomas izpildi tāpēc, ka socializācijas procesā viņš nav spējis pieņemt sev atbilstošo lomu, visbiežāk tā gadās ar cilvēkiem, kuri ir bijuši spiesti citu cilvēku ietekmē apgūt kādu profesiju, kura ierindo šo indivīdu kādam statusam un tam atbilstošajām lomām esošajos rāmjos, piemēram, cilvēks, kura vecāki virzījuši viņu uz ķīmijas studijām un medicīnas apgūšanu, nebūs laimīgs savā sociālajā statusā un lomās, ja viņš visu mūžu būs gribējis kļūt par aktieri (Frolovs, 2000).

Parasti svarīgāko dzīves lomu apgūšana sākas jau agrā bērnībā indivīdam „nesāpīgi” un nemanāmi. Lielākā daļa no socializācijas procesiem notiek ar spēļu palīdzību, bērni novēro pieaugušo darbības un atkārto tās, tā gatavojoties pieauguša cilvēka dzīvei. Sarežģīti savam sociālajam statusam atbilstošās lomas apgūt bērniem, kuri aug nepilnās ģimenēs. Zēni auguši ar mātēm nevar pilnībā pārzināt tēva un ģimenes galvas lomas funkcijas, kā arī meitenes augušas tikai ar māti var neizprast to kā viņām jāattiecas pret pretējo dzimumu, un kāda uzvedība nav viņas dzimumam atbilstoša. Tomēr šo lomu apguve nav pilnīgi neiespējama, bērni dodas uz mācību iestādēm un tur ikdienā sastopas gan ar sava vecuma un sava dzimuma indivīdiem, gan arī vecākiem cilvēkiem un galvenie socializācijas procesi tad norisinās tieši kontaktējoties ar šiem cilvēkiem, nevis ģimenes locekļiem (Frolovs, 2000).

Laika gaitā vīriešu un sieviešu lomas sabiedrībā var mainīties. Līdz ar tehnikas ieviešanu smagā darba darīšanai un kontracepcijas līdzekļu izmantojuma pieaugumu, samazinās ģimeņu

lielums, jo nav nepieciešamība pēc tik daudzām darba rokām. Samazinājās arī mājsaimniecības pienākumu daudzums un sievietes kā mājas pavarda sargātājas loma, sievietes sāka iesaistīties dažādos ražošanas procesos un iegūt statusus, kuri agrāk tika piedēvēti tikai vīriešiem. Tāpat arī tie indivīdu statusi sociālajā sabiedrībā, kuri mainās dažādos vecumu posmos mēdz sagādāt dažādas problēmas. Jo tiklīdz indivīds ir piemērojies viena vecuma posma statusiem tā „nāk virsū” nākošais vecuma posms ar jauniem statusiem un tiem atbilstošām lomām. Piemēram, tiklīdz jauniešs ir pārvarējis sava vecuma posma kompleksus un iejuties savās sociālajās lomās, tā viņš jau atrodas uz brieduma sliekšņa un tas atkal nāk ar jauniem pārbaudījumiem, tik tikko cilvēkam ir radusies kāda dzīves pieredze un briedums, tā ir pienācis vecums. Katrā vecuma posmā indivīdam ir iespējas parādīt savas spējas, kā arī tas uzliek jaunus statusus un vajadzību apgūt jaunas lomas.

Noteiktos vecumposmos indivīdiem var rasties grūtības piemēroties jaunajām statusu lomu prasībām. Piemēram, situācijā, kad skolnieks, pabeidzis pamatskolu, rudenī uzsāk mācības 10. klasē, skolotāji savās uzrunās skolēniem un turpmākajā mācību procesā bieži atgādina skolniekiem, ka nu jau viņi ir vidusskolnieki un viņiem ir lielāka atbildība nekā pamatskolā, vairāk pienākumu utt. Šie vārdi bieži iedveš skolniekos neizpratni par viņu jauno sociālo statusu un vai tāds vispār ir, par to vai jāmācās pildīt kādas jaunas lomas un vai savā uzvedībā drīkst paturēt vecās (Frolovs, 2000.).

Sabiedrības ideālais modelis ir tāds, kurā lielākā daļa no iespējamiem statusiem ir iegūstamie – virzīšanās uz to, lai cilvēki ieņemtu savām spējām atbilstošus sociālos statusus. Tas ne tikai dod iespēju pilnībā izpausties patiesiem talantiem un izslēdz iespēju attaisnot trūkumus.

Būtu ideāli, ja katra personība spētu sasniegt vēlamos statusus grupā vai sabiedrībā viegli un nepūloties. Taču tikai daži indivīdi ir uz to spējīgi. Kāda statusa sasniegšanas un lomu izpildes procesā var rasties *lomu spriegums* – grūtības izpildīt lomu prasības un iekšējo morālo vērtību nesakritība ar lomas prasībām (Frolovs, 2000).

Secinājumi: Būtiskākais bērna uzvedības veicinātājs ir abu vecāku piemērs, kādu tētis un mamma rāda bērnam ar savu uzvedību un attieksmi, nosaka bērna izpratni par pasauli, tajā valdošajiem noteikumiem, attiecību modeli, kuru bērns vēlāk izmantos, lai veidotu savu ģimeni. Savā uzvedībā bērni ar laiku piemērojas vienai, vai otrai lomai un ar laiku bērni pieslēdzas

sieviešu vai vīriešu „komandai”. Šajā situācijā, lai labāk iestudētu savu lomu, un to demonstrētu, ir svarīga mācīšanās no abu dzimumu vecākiem.

1.5. Dzimumidentitātes attīstība pirmsskolas izglītības iestādē

Pirmsskolas vecums ir laiks, kad bērnam veidojas sapratne par dzimumu stereotipiem. Konkrēti, bērni pirmsskolas vecuma posmā saprot, ka dažas darbības ir vairāk piemērotas zēniem (piem. mašīnas, kara spēles un citas ir piemērotākas meitenēm (lelles, leļļu mājas u.c.). Pirmsskolas vecumā rotaļai ir noteicoša un attīstoša loma, jo rotaļa pirmsskolas vecumā ir bērna dzīves veids, bērna dzīves organizācijas pamatforma, kas attīsta un pilnveido bērna prātu. Kā uzskata psihologi un pedagogi rotaļa ir tāda darbošanās, kuru ietekmē ne tik daudz ārēji faktori, cik iekšējie bērna instinkti un vajadzības. Bērns neizjūt pieaugušā varu pār sevi, jo rotaļas pasaulē bērns ir brīvs un neatkarīgs, viņa gara tēli lido ārpus apkārtnes robežām un pirmajos dzīves gados bezspēcīgā fantāzija šie nerimstoši vingrina savus spēkus.

Dzimumu segregācija ir redzama novērojot bērnu spēles, kopumā atklāja, ka zēni ir fiziski aktīvāki, vairāk iesaistās spēlēs ar riska uzņemšanos un vairāk izrāda dusmas un agresiju pret vienaudžiem, no šī viedokļa lielākā daļa meiteņu cenšas izvairīties no zēnu grupas. Papildus bioloģiskajai nobriešanai, bērni attīstīta īpašību kopumu ar katram dzimumam raksturīgajām sociālajām un uzvedības normām, kas iekļautas ģimenes struktūrā, rotaļu modeļos, draudzībā ar vienaudžiem un vēlāk skolas dzīvē. Savos darbos F.Frēbela idejas par bērnu rotaļlietu nozīmīgumu, rada mūsdienīgus priekšstatus par rotaļlietu nozīmīgumu ne tikai noteiktu prasmju attīstīšanā, bet arī sociālo funkciju izpildē – bērns rotaļājoties apgūst noteiktas sociālās lomas, vingrinās tajās, piemēram, meitene, spēlējoties ar lelli, apgūst mātes lomu.

Triju gadu vecumā bērnam ES tēlam raksturīga emocionalitāte un subjektivitāte paaugstināts pašvērtējums. Bet jāņem vērā kā jebkurā vecumā bērnam pašnovērtējums ir atkarīgs no apkārtējo cilvēku, vispirms vecāku, attieksmes, un no tā, kā bērnu vērtē (Puškarevs, 2001.69.lpp.). Pašaktualizācijas vajadzība. Vajadzība pēc pašīstenošanās, tas nozīmē, ka bērns tiecas būt tas, kas viņš var būt tas, kas viņš var būt konkrētajos apstākļos (Born, Ruso, 2001).

Vispirms ģimene, tad pirmsskolā ieliek pamatu bērna attiecībām ar citiem – ticību sev, dod drošības izjūtu, attīsta bērnam vajadzību pēc sabiedrības (Puškarevs, 2001, 40.lpp.)

Bērna pirmsskolas vecums personības attīstības stadiju raksturojums:

- Nozīmīgākās vajadzības - rotaļa, izziņa, būt mīlētam, drošība.

- Vadošas darbības – rotaļas.
- Krīze - Iniciatīva/ vainas apziņa.
- Pozitīvie jaunveidojumi – dzimumidentitāte.

Atšķirībā no Z.Freida un Ē.Ēriksona, A.Maslovs, apskatot personības attīstību, nav to iedalījis kādās konkrētās stadijās. A.Maslovs redz personības attīstību, tās attīstības stimulējošus faktorus, vispirms ir jāiepazīstas ar viņa izstrādāto cilvēku vajadzību hierarhiju modeli, jo, viņaprāt, personības attīstība balstās uz vajadzību apmierināšanu – kad pietiekami labi apmierinātas tiek primārās vajadzības, cilvēkam rodas nākamās vajadzības. Visas personības teorijas, kas skar personības aktivitāti, tiek atzīts, ka tās pirmavots vienmēr ir vajadzība. Tās ir divas savstarpēji saistītas parādības:

1. Nepieciešamību pēc noteiktiem apstākļiem, kas nodrošina cilvēka kā indivīdā un personības dzīvi.
2. Noteiktu diskomfortu, nestabilu cilvēka psihi stāvokli dažādos apstākļos.

Vajadzību hierarhija:

- Bioloģiskas vajadzības – nodrošina cilvēka dzīvi un dzimuma turpinājumu.
- Sociālas vajadzības – nodrošina personības piederību sociālai grupai un izpaužas saskarsmē, emocionālais komforts ar tās locekļiem.
- Ideālas vajadzības – saistītas ar apkārtējās pasaules un savas vietas tajā izziņu.

Vajadzības var būt materiālas un garīgas, (Vorobjovs, 2002, 192.lpp.). A. Maslovs garīgu attīstību interpretē kā augstāku vajadzību apmierināšanu. Vajadzība pēc piederības izpaužas bērnu tieksmē pēc citu cilvēku sabiedrības, draudzēties, sadarboties utt. Tieši pirmsskolas vecums, kad bērni sāk kontaktēties ar vienaudžiem ir ļoti svarīgs vajadzību apmierināšanā. Kā arī, ja bērnam, ir harmoniskas attiecības ar māti un tēvu, tad trīs ar pus gadu vecumā viņš parasti ir sabiedriski, droši, dzīvespriecīgi, iejūtīgi, paši ierosina rotaļa (Borns, Ruso, 2001, 36 – 37.lpp.). A. Maslova piramīdā iekļautās vajadzības, kas būtiski ietekme bērna personības attīstību, kā arī dzimumidentitātes attīstību.

Balstoties uz A. Maslova teoriju var secināt, ka pirmsskolas 3 - 4 gadu vecumā, kad bērns sāk ievērot dzimuma atšķirības un attiecināt šīs atšķirības uz sevi, zināmā mērā ir aizskartas vairākas vajadzības (pēc A. Maslova). Tā kā, dzimumidentitāte attīstība ir saistīta ar citiem cilvēkiem, cilvēku uzvedību, atbilstību, noteikumiem, stereotipiem un aizspriedumiem utt. Bērnam ir nepieciešams, lai ar viņu rēķinātos, kā ar līdzvērtīgu. Viņā birst vēlme realizēt savu „es” praktiskā patstāvībā. Piederības un mīlestības vajadzība izpaužas tieksmē nodibināt

kontakts ar citiem cilvēkiem, mīlēt un būt mīlētam. Vajadzība pēc cieņas. Pašcieņas veidošanās procesā ir svarīgi, kā citi viņu vērtē.

Ē. Eriksons atzīmē, ka bērns savu vietu dzīvē pirmsskolā nosaka ar rotaļas palīdzību, iztēlojas sevi dažādās situācijās. Pētījumi pierāda, ka bērniem nepieciešams spēlēties, lai attīstītu kognitīvās un precīzo kustību prasmes, lai apgūtu sociālās prasmes, darbojoties kopā ar saviem vienaudžiem. Viņi iemācās kas ir noteikumi, kas ir taisnība un godīgums, viņi mācas sadarboties un dalīties. Viņi attīsta pašcieņu, veiksmīgi pārbaudot savus spēkus, sadarboties ar citiem bērniem un apgūstot personiskās, intelektuālās un sociālās iespējas.

Rotaļa ir pirmsskolas vecuma bērnu dzīvesveids. Rotaļā bērns rada savu domu, jūtu un izjūtu pasauli – viņš domā, sacer, salīdzina, runā, priecājas, skumst, smejas un dusmojas. Viņš rotaļā mācās, strādā, vēro, zīmē, eksperimentē. Rotaļa viņu nodarbina. (Dzintere, Stangaine, 2005). Bērniība ir rotaļu laikmets, šajā laikā ir raksturīga atvērtība un vēlme darboties, jo tas ir vienīgais veids, kā iepazīt daudzveidīgo pasauli. Caur rotaļu bērns izzina sevi, pasauli, lietas un parādības, priekšmetu sakarības, kā arī neapzināti daudzpusīgi attīstās. Rotaļa ir nozīmīga bērna garīgo un fizisko spēju attīstības līdzeklis. Rotaļa vienlaikus sekmē bērna sociāli emocionālo, fizisko, prāta un radošo attīstību. Rotaļā un spēlē bērns vienlaikus rotaļājas un netīši mācās. Ja bērns rotaļājas grupā, tad attīstās draudzīga situācija, kas liek salīdzināt savus sasniegumus ar cita sasniegumiem, mācot tos kritiski novērtēt. Rotaļa ir viens no nozīmīgākajiem veidiem bērna emocionālajā un vispārējā attīstībā.

Bērnu rotaļas galvenā nozīme ir lomai, kuru atveidodams bērns apgūst cilvēkus savstarpējās attiecības un to kultūru. Rotaļās bērns netieši atspoguļo savas ģimenes rituālus, tradīcijas, vērtīborientāciju. Svarīga nozīme lomu rotaļās ir sava dzimuma pašapziņas izveidei, kam mēs ne vienmēr pievēršam vajadzīgo uzmanību.

Sava dzimuma apzināšanās liek pamatus kā vīrieša vai sievietes, nākamā ģimenes locekļa laimei. Bērnu intereses par rotaļām ir atšķirīgas. Pārsvarā, īpaši zēniem, patīk dinamiskas spēles ar kustībām, lomu izpildi. Mazāk bērni ir iecienījuši prāta rotaļas. Vērojama dažāda bērnu attieksme pret pieaugušo piedalīšanos rotaļā.

Zēni labprāt rotaļājas vieni paši. Meitenēm labāk patīk, ka rotaļās piedalās audzinātāja. Bērni jau pirmsskolas vecumā izjūt siltas jūtas pret kādu zēnu vai meiteni. Pieaugušajiem šādā gadījumā būtu jāizturas ļoti iecienīgi. Saprotošā gaisotnē bērns savas jūtas izdzīvo un jūtas stabili savā zēnu vai meitenes lomā. Savukārt apkārtējo ironija, neizpratne māca bērnam kaunēties un

baidīties no šīm jūtām. Tas var radīt problēmas tālākajās attiecībās ar pretējo dzimumu (Dzintere, Boša, 1997, 25. - 27.lpp.)

Tāpat kā ģimene, arī pirmsskolas struktūra veicina bērna kognitīvo un sociālo attīstību, bērna uzvedības aspektus raksturo viņa dzimumidentitāte ar sava dzimuma grupu, tāds uzvedības modelis, kas tiek atzīts un pieņemts attiecīgajā dzimumu. Pirmsskolas un ģimenes ietekmē dzimumidentitātes veidošanos, literatūras apskatos iegūst arvien lielāku nozīmi, vairāk akcentējot vecāku ietekmi uz bērnu dzimumidentitāti.

Secinājumi: Pirmsskolas vecums ir laiks, kad bērnam veidojas sapratne par dzimumu stereotipiem. Pirmsskolas vecumā bērna personības attīstībā rotaļai ir noteicošā loma, bērni ar rotaļu palīdzību veicina sava dzimuma pašapziņu. Sava dzimuma apzināšanās ir kā pamats vīrieša vai sievietes, nākamās ģimenes izveidei un labvēlīgai kopdzīvei. Pirmsskolas audzināšanas procesam ir liela nozīme bērna dzimumidentitātes veidošanā. Pieaugušie ar savām dzīves vērtībām mērķtiecīgi līdzdarbojas savu bērnu dzimumidentitātes veicināšanā.

2. 3 - 4 GADU VECU BĒRNU DZIMUMIDENTITĀTES EMPĪRISKĀ IZPĒTE

2.1. Pētījuma bāzes, pētījuma metožu apraksts

Lai sasniegtu darba mērķi – noskaidrot kādas ir 3 - 4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnības, tika izvēlēta pētījuma bāze - pirmsskolas izglītības iestādes „X”, 18 bērni vecumā 3-4 gadi, 30 pirmsskolas bērnu vecāki.

Empīriskā pētījuma plāns:

1. Izvēlēties pētījuma metodes;
2. Izvēlēties pētījuma bāzi;
3. Veikt anketēšanu;
4. Piedāvāt bērniem projektīvo metodi „Mana ģimene”;
5. Veikt pedagoģisko novērošanu;
6. Izpētīt vecāku domas par bērnu dzimumidentitātes veidošanos;
7. Aprakstīt bērnu dzimumidentitātes izpausmes pirmsskolas izglītības iestādē;

Empīriskajā daļā, ņemot vērā pētāmo bērnu vecumu un attīstības īpašības, tika izvēlētas atbilstošas pētniecības metodes.

Aplūkosim katru metodi:

Novērošanas metode - izplatītākā pētījumu metode. Novērošanu kā empīrisku pētniecības metodi lieto, lai iegūtu informāciju, pārbaudītu hipotēzi, teoriju, teorētisko pētījumu patiesumu u. tml. (Beļickis, Blūma, 2000). Mērķtiecīgā sistemātiska indivīda vai grupas uzvedības apsekošana konkrētos apstākļos, ir viena no psiholoģijas galvenajām metodēm, kas paredz mērķtiecīgu uzmanības pievēršanu tiem uzvedības aspektiem, kas interesē pētnieku, vienmēr veidojas pēc noteikta plāna, paredz obligātu precīzu protokolēšanu, kad tiek fiksēts tas, kā dēļ un kā arī iegūtās informācijas apstrādes un interpretācijas shēma (Draguns, Goluba, 1999).

Literatūrā ir minēti tādi novērošanas veidi kā: tiešā novērošana - starp objektu un viņa pētnieku ir tiešas attiecības, kad mūsu uzmanības lokā fokusējas dzīvais process un izpētes materiālu iegūstam no pirmavota tiešajos novērojumos. Netiešā jeb pastarpinātā novērošana – gūstamo materiālu var papildināt, ieviest tajā korekcijas ar netiešās novērošanas palīdzību, kuru realizē galveno kārt pilnvarotas personas, kas strādā pēc pētnieku programmas. Pētnieciskajā

darbā tika izmantoti abi novērošanas veidi: gan tiešais novērošanas veids, gan netiešais novērošanas veids, kuru veica darba autore, lai izpētītu bērnu dzimumidentitātes izpausmes.

Anketaptauja: ziņu iegūšanas un pētījumu metode, kurā informācijas iegūšanas līdzeklis ir anketa. Anketaptauja ir liela apjoma savākšanas metode, metode ir pārņemta no socioloģijas. To veic ar speciāli izstrādātu anketu palīdzību. Anketēšanai ir vairākas svarīgas priekšrocības, tā vienlaikus var aptvert lielu skaitu cilvēku, mazākā laika posmā nekā intervija, novērošana un citas empīriskās pētīšanas metodes (Beļickis, Blūma, 2000).

Anketēšana paredz pilnīgu anonimitāti, ja tas nepieciešams. Praktiski pētnieciskajā daļā tika izmantota vispārējā anketēšana, aptaujājot bērnu vecākus, izpētīt vecāku domas par bērnu dzimumidentitātes veidošanos. Anketu jautājumi respondentiem ir saprotami, un atbilst izvirzītam jautājumam un darba mērķim. Lai veiksmīgāk noritētu pētnieciskais darbs, un varētu apkopot iegūto informāciju un datus, tika izveidotas tabulas, protokols tika aizpildīts pēc novērošanas un anketēšanas. Ar novērošanas palīdzību tika iegūta informācija par 3 - 4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnībām.

Projektīvās metodes „Mana ģimene” (zīmējuma analīze) pētījuma rezultāti apkopoti, lai iegūtu informāciju par 3 - 4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnībām, iegūto rezultātu apkopošana, grafiskā metode iegūto datu atspoguļojumam. Jebkurš pētījums ir saistīts ar literatūras izpēti. Tas izpētes procesā uzkrājas materiāls, kurš sastāv no personīgiem pieņēmumiem un apgalvojumiem, jaunām domām un jautājumiem, iebildumiem, kritiskām piezīmēm, šaubām un vērtējumiem.

Kritēriji zīmējumā analīzei izvēlēti pamatojoties uz zinātnisko literatūru (Бенгер), (Бодалев, 2000). Analizējot literatūru var secināt, ka zinātniekiem ir vairākas domas, kad un kurš iesacīs izmantot zīmēšanas metodi. Sākot no pagājušā gadsimta šo metodi pētījuši gan ASV, gan Eiropas gan Krievijas zinātnieki. Visiem bērniem patīk zīmēt, radīt, eksperimentēt ar krāsām, flomāsteriem, zīmuļiem. Ir vairāki zīmējuma testi un rezultātu apstrāde. Bērna lūdz: „uzzīmēt savu ģimeni” (V.Hyuls), vai arī „uzzīmē ģimeni” (E. Hammer), vai „uzzīmē visus ģimenes locekļus, kas kaut ko dara” (metode „kinētiskā ģimenes zīmējums,” (R. Burns). Daudz pazīstamu zinātnieku un praktiķu izmantoja metodi „ģimenes zīmējums”: Zaharov A, Sokolov, Muhina V, Spivakovska A. Šodien, arī zīmēšanas metodi izmanto gan ārvalstu gan vietējie psihologi. Dažos izgudrojuma realizācijas ietver metodes runāt par varoņiem pēc zīmējuma. Dažās zīmēšanas metodēs paredzētas pārrunas pēc zīmēšanas laikā, tas dod iespēju salīdzināt viedokļus par ģimenes attiecībām ar tēvu, māti un bērnu. Bērnu dzimuma raksturojums

zīmējumos ir vidēji statistisks, zīmējums var pastāstīt par bērna raksturu, viņa iekšējo pasauli, garastāvokli. Analizējot zīmējumu, var noteikt, kādas ir bērna attiecības ar ģimeni, ar vienaudžiem, .bet zīmējuma analīze nevar būt apgalvojums, jo ar zīmējuma palīdzību nevar pilnīgi izpētīt bērna personību.

Analīze pētīšanas metode, kuras pamatā ir domāšanas darbība, kuras loģiskas abstrakcijas ceļa sadala ideālo vai materiālo objektu sastāvdaļas. Analīze notiek ciešā saistībā ar sintēzi, jo izziņas procesā jēdzienu sadalīšana un apvienošanās norisinās savstarpējā mijiedarbībā (Beļickis, Blūma, 2000). Pārrunas salīdzinot ar citām pētīšanas metodēm, pārrunai ir nenoteiktāka struktūra gan organizācijas, gan iegūto rezultātu ziņā, jo tie ir atkarīgi no daudziem, maz kontrolējamiem faktoriem, kas saistīti gan ar vecāku, gan ar pirmsskolas skolotājiem, gan pētāmā bērna personības īpatnībām, kas padara sarunu vai nu par atklātu un atraisītu, vai par uzspiestu (Albrehta, 1998).

Lai veiksmīgāk noritētu pētnieciskais darbs, un varētu apkopot iegūto informāciju, tika izveidotas tabulas, diagrammas, novērošanas protokols (skatīt pielikumu Nr. 1.) tika aizpildīts pēc novērošanas. Ar novērošanas palīdzību tika iegūta konkrēta informācija par bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnībām. Ņemot vērā šo respondentu vecumu grupu un īpašības novērošana ir vis piemērotākā metode. Pamatojoties uz izvirzīto pētījuma jautājumu, pētījuma laikā tika novērota bērnu grupa, lai noteiktu bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnības. Pētījuma beigās apkopoti un analizēti novērošanas dati, izdarīti secinājumi un ieteikumi vecākiem.

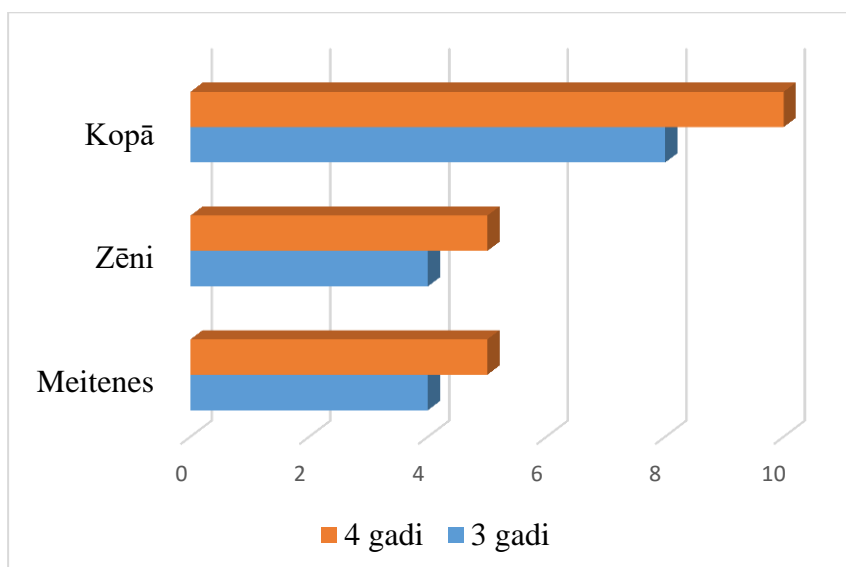
Pētījuma bāze

Lai noskaidrotu, bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnības, pētījumā tika novērota 18 bērnu grupa vecumposmā no 3 līdz 4 gadiem, kuri apmeklē pirmsskolas izglītības iestādi.

1. tabula. Bērnu iedalījums pēc vecuma un dzimuma

Vecums	Meitenes	Zēni	Kopā
3 gadi	4	4	8
4 gadi	5	5	10
kopā	9	9	18

Kā redzams 1. tabulā pētījumā piedalījās pirmsskolas 18 bērni 3 - 4 gadu vecumā 9 zēni un 9 meitenes.

2.1.attēls. Bērnu iedalījums pēc vecuma un dzimuma

Lai labāk apskatīt bērnu iedalījumu pēc vecuma un dzimuma, tika izveidota diagramma (skatīt 2.1. attēlu)

2.2. Pētījuma rezultātu analīze

Bērnu dzimumidentitātes izpausmju izpēte .

Novērošanas rezultātu analīze

Lai precīzāk varētu noskaidrot bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnības, kādas ir meiteņu un zēnu dzimumidentitātes izpausmju īpatnības 3 - 4 gadu vecumā.. Tika veikta novērošana (skatīt pielikumu Nr. 1). Novērošanas mērķis bija noskaidrot 3 - 4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes izpausmju noteikšanas kritērijus. Pamatojoties uz zinātnisko literatūru tika izstrādāti novērošanās kritēriji:

- Apzinās savu dzimumu stāstos un vērtējumos.
- Izrāda sava dzimuma (meitenes vai zēna) pazīmes uzvedībā, žestos, ģērbšanas stila;
- Izvēlas spēles un rotaļas, kurās var demonstrēt savu dzimumu;
- Salīdzina sevi sarunas ar tēti, mammu;
- Rotaļās izvēlas lomas, kas saistītas ar savu dzimumu;
- Demonstrē pozitīvu attieksmi pret pretējo dzimumu;

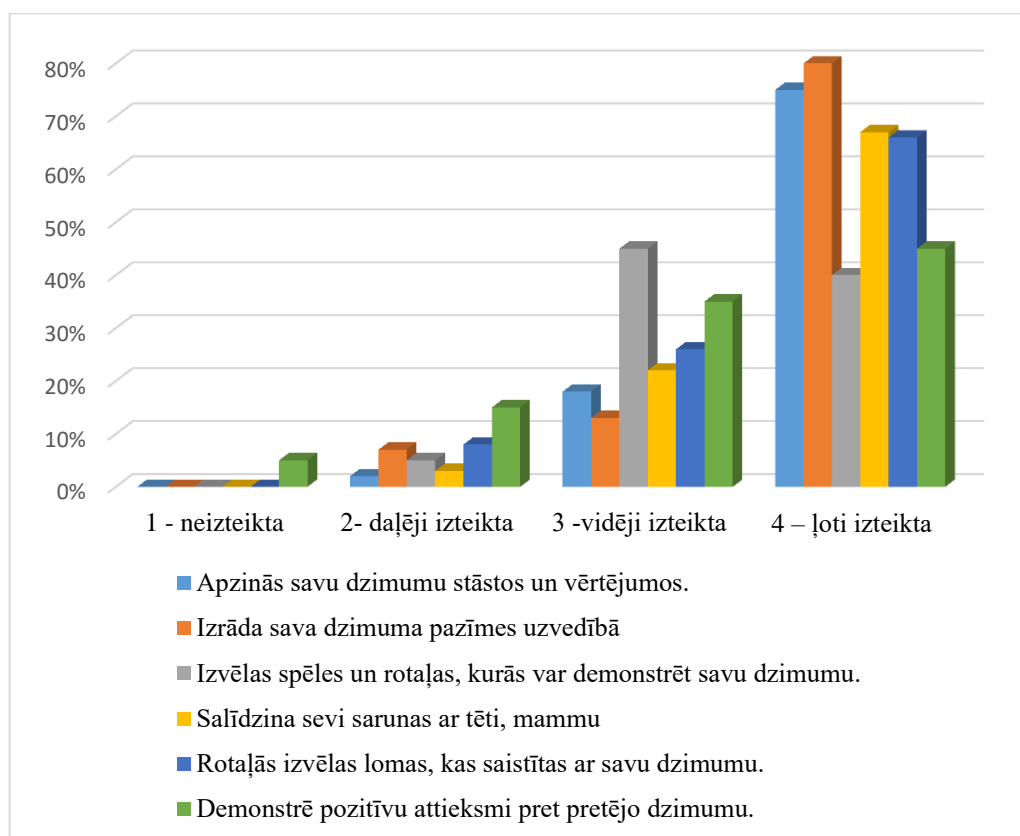
Novērošanas procesam, sekojot bērnu darbībai spēles laikā, ir noteikts ilgums. Pamatojoties uz teoriju ap 3 – 4 gadiem bērni apgūst dzimumstereotipu uzvedību. Bērni 3 - 4 gadu vecumā, jau sāk apzināties savu dzimumu, izmanto atbilstošu lomu aktivitātes. Līdz ar bērnu attīstību,

dzimuma lomas un uzstādījumi tiek aizvien vairāk pastiprināti – tie sāk iesakņoties viņu ticībā un uzskatu sistēmā, kas saglabājas visu dzīvi. Apgūst dzimumam specifisku uzvedību. Kognitīvi pārstrādājot informāciju par dzimumidentitāti rodas dzimuma stereotipi atdarinot pieaugušos.

Lai precīzi iegūt informāciju katrs novērošanas kritērijs tika mērīts 4 izteiktības līmeņos

- 1 . pazīme ir neizteikta ,
2. pazīme ir daļēji izteikta,
- 3.pazīme ir vidēji izteikta,
- 4 .pazīme ir ļoti izteikta

Lai izvērtētu un noskaidrotu katra bērna dzimumidentitātes pakāpi, tika apdokoti rezultāti un sastādīta diagramma, kurā ir redzams, ka bērni pārsvara apzinās savu dzimumu (skatīt. 2.2. attēlu). Novērošanas protokolu (skatīt pielikumā nr. 1.)

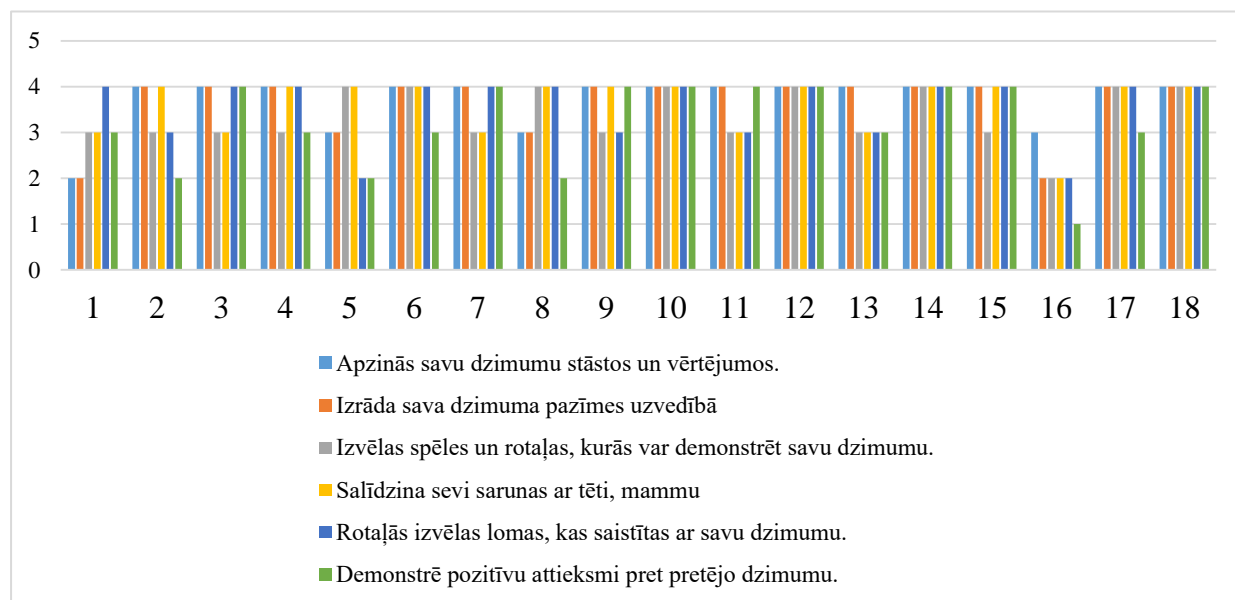

2.2.attēls. Bērnu dzimumidentitātes izpausmju izteiktības rādītāji.

Apkopojot novērošanas rezultātus ir redzams, ka dzimumidentitāte vidēji izteikta - 18%, ļoti izteikta - 75% (14 bērniem) bērniem savu dzimumu apzinās 80% (15 bērni) - ļoti izteikti, izrāda sava dzimuma pazīmes uzvedībā, 45% (8 bērni) - vidēji izteikti, 40% (7 bērni)- ļoti izteikti, izvēlas spēles un rotaļas, kurās var demonstrēt savu dzimumu, salīdzina sevi sarunas ar

tēti, mammu: 22% (4 bērni) - vidēji izteikti, 67% (12 bērni) - ļoti izteikti, rotaļās izvēlas lomas, kas saistītas ar savu dzimumu 66% (12 bērni) - ļoti izteikti, kā arī demonstrē pozitīvu attieksmi pret pretējo dzimumu 35% (6 bērni) - vidēji izteikti, 45% (8 bērni) - ļoti izteikti.

Lai apkopotu bērnu dzimumidentitātes izpausmes tika sastādīta katrā bērna novērošanas tabula (skatīt 2.3 attēlā).

2.3.attēls. Katra bērna dzimumidentitātes izpausmju izteiktības rādītāji.

Aplūkojot attēlu 2.3 ir redzams sekojošs, kā lielākā daļa no bērniem rotaļās izvēlas lomas, kas saistītas ar savu dzimumu tas liecina par to ka bērni identificē sevi ar sava dzimuma pārstāvjiem izvēloties rotaļas tēva, brāļa (vīrieša) lomu vai mātes, māsas (sievietes) lomu bērniem ir priekšstats par sava dzimuma vizuālo tēlu un veicamajam darbībām to var redzēt arī pēc vienas pazīmes kur 14 no 18 bērniem izrāda ļoti izteikti sava dzimuma izrādīšana (meitenes vai zēna) pazīmes uzvedībā, žestos, ģērbšanas stila.

Balstoties uz novērošanas rezultātu analīzi (skatīt 2.3 attēlā), var redzēt ka lielākas svārstības ir bērnu pozitīvas attieksmes demonstrēšana pret pretējo dzimumu tikai 8 no 18 bērniem šī pazīme bija ļoti izteikta tās varētu būt saistīts ar to ka šajā vecuma bērni vairāk izvēlas spēlēties ar sava dzimuma pārstāvjiem kopīgo interešu dēļ rotaļlietu izvēlē līdz ar to ar pretējo dzimumu vēl īsti neveidojas kontakts kurā varētu demonstrēt savu attieksmi un mācīties to darīt.

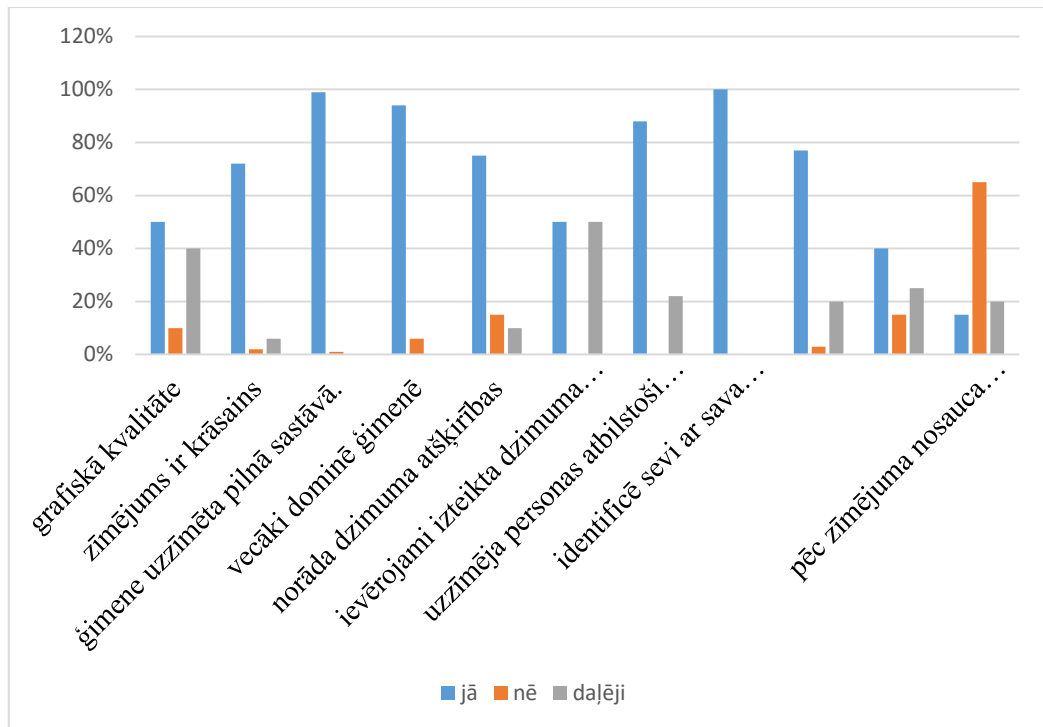
Projektīvā metode, „Mana ģimene”

Pētījumā tika pielietota projektīvās metodes „Mana ģimene” (zīmējuma analīze), lai iegūtu informāciju par 3 - 4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnībām. Ap 3 gadu vecumu bērniem sakas pāreja uz zīmējumu kā simbolu, attēlu, bērna emocionāla attieksme ir saistīta arī zīmējumu. Ar iztēli saistās bērnu zīmējumi. Zīmēšanas procesa analīzē ir pievērsta uzmanība (Vengre A.L. 2003) :

- kādā secībā bērns zīmē ģimenes locekļus;
- kādā secībā zīmē cilvēka ķermeņa daļas;
- vai atgriežas pie jau uzzīmētiem objektiem;
- personu skaitlim;
- spontāniem komentāriem.

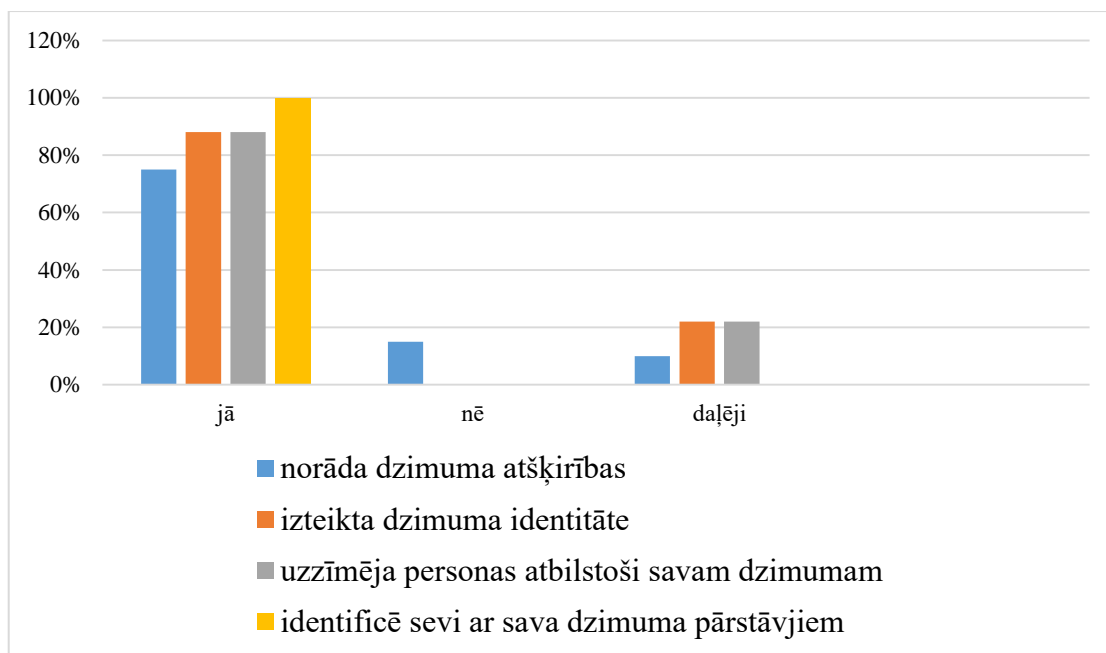
Dažiem bērniem zīmējumā cilvēki – „galvkāji”, tas atbilst bērna attīstības līmenim, bet stāstot par zīmējumu, bērns apzinās, ka viņš zīmē savu ģimeni, cilvēkus ar dažādiem dzimumiem. Dažiem bērniem zīmējumā ir pogas, tā ir zīme, ka cilvēks ir apģērbts. Meitenes zīmē svārkus mammas un meiteņu apģērbā.

Analizējot zīmējumus (skatīt pielikumā Nr.3) interesanti, vērot ka bērns zīmē nevis to, ko redz, bet to, ko zina, ko domā asociatīvi, bērns zīmē ar izjūtām. Kad švīkājumos parādās punkti, tas nozīmē, ka bērns sāk saprast, ka pastāv cieša saikne starp realitāti un zīmuļa iespējām to atveidot. Tas ir acu un rokas koordinācijas sākums, kas rodas 3 - 4 gadu vecumā. Tad arī notiek pāreja uz zīmējumu kā simbolu. No 3-4 gadu vecuma bērns caur zīmējumiem sāk atdarināt pasauli, attēlodams to, ko iepazīs – savu ģimeni. Zīmējumos var novērot kā bērns atdarina sev būtisko (ģimenes patieso mikroklimatu, savas attiecības ar apkārtējo pasauli). Zīmējumu analīze (skatīt 2.5 attēlā).

2.4.attēls. Bērnu zīmējumu analīzes rādītāji.

Analizējot bērnu zīmējumus var redzēt, ka visi bērni apzinās savu dzimumu, kā arī visi bērni pareizi identificē sevi ar sava dzimuma pārstāvjiem, meitenes zīmējumā vairāk norāda dzimuma atšķirības 75% (14 bērni), ievērojami izteikta dzimuma identitāte parādās tikai 50% (9 bērni) bērnu zīmējumos. Analizējot bērnu zīmējumus ir redzams, ka bērniem ir priekšstats par sieviešu un vīriešu dzimumu. Lielākā daļa bērnu 88% (16 bērni) uzzīmēja personas atbilstoši savam dzimumam, un to apstiprinājās pārrunās ar bērniem pēc zīmējuma laikā, taču var atzīmēt, ka bērnu dzimumidentitātes veidošanās līmenis ir atšķirīgs. 77% (15 bērni) zīmējumā uzmanība vērsta uz ārējo izskatu mati, apģērbs utt. Tikai 15% (3) no bērniem pēc zīmējuma nosauca anatomiskās atšķirībās. Zīmējumā ir redzamas dzimuma īpašības, piemēram, cilvēka attēlā var redzēt sieviešu kleitu trijstūra formā, gari mati vai vertikālas līnijas. Pārsvarā bērni zīmējumu sāk ar tiem cilvēkiem, kas ir nozīmīgi viņam ģimenē. Gandrīz visos zīmējumos tika attēlotas pilnas ģimenes, kas varētu nozīmēt ka ģimenes ir saliedētas vai arī bērnu vēlme pēc saliedētības. Tikai viena zīmējumā meitene negribēja zīmēt māsu jo bija sastrīdējušies. Apkopojot zīmējumu rezultātus ieguvām informāciju par bērnu dzimumidentitātes izpausmes.

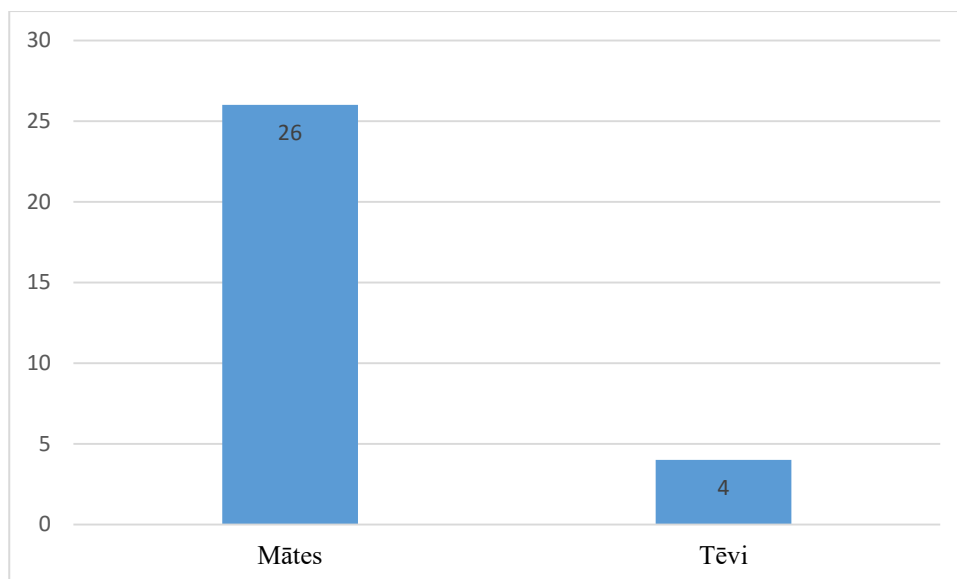
2.5.attēls. Bērnu dzimumidentitātes izpausmes zīmējumos.

Kā redzams 2.5 attēlā, zīmējumu rezultāti var liecināt, ka bērni identificē sevi ar sieviešu vai vīriešu dzimumu 75% (14), bērnu savos zīmējumos norāda dzimuma atšķirības, 88% izteikta dzimuma identitāte, kā arī uzzīmēja personas atbilstoši savam dzimumam.

Attēla 2.5 redzams ka lielāka daļa bērnu zīmējumos norāda dzimuma atšķirības un uzzīmēja personas atbilstoši savam izskatām tās varētu liecināt kā bērns 3-4 gadu vecumā apzinās dzimumu identitātes vizuālas atšķirības un saista tās ar konkrēto tēlu. Visretāk bērni savos zīmējumos norāda dzimumu atšķirības, tas varētu būt saistīts ar zīmēšanas prasmēm. Daži bērni nepievērš uzmanību konkrētām zīmējuma detaļām vai nemāk uzzīmēt ko vēlas. Analizējot zīmējumus, var daļēji noteikt, bērna dzimumidentitātes apzināšanos vai bērna attiecības ar ģimeni.

Vecāku aptaujas rezultātu analīze

Pētījuma laikā, lai izpētītu bērnu dzimumidentitātes veidošanos, tika veikta aptaujā, kurā piedalījās 30 bērnu vecāki (skatīt pielikumā Nr. 2.) Analizējot rezultātus sastādīta diogramma (skatīt 2.6 attēlā)

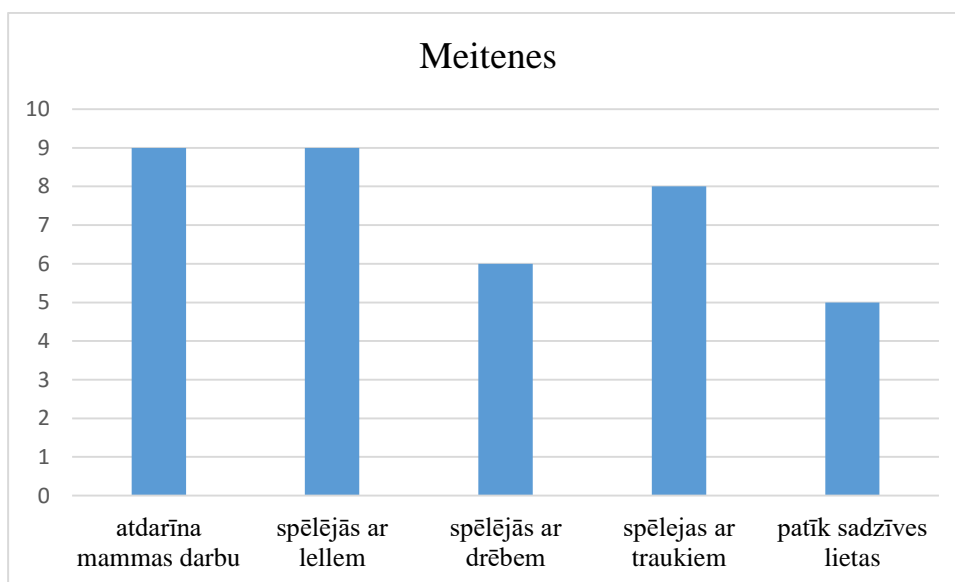

2.6 . attēls. Kurš no vecākiem aizpildīja anketu.

Apkopojot vecāku anketas (skatīt pielikumā Nr. 2), darba autore ieguva rezultātus (skatīt 2.6 attēlā). Atbilde uz jautājumu kurš no vecākiem, mātes vai tēvi aizpildīja anketu, var redzēt, ka bērnu mātes piedalījās aptaujā vairāk nekā tēvi.

Aplūkosim vecāku atbildes uz jautājumu: Ar kuru no vecākiem un, kādā veidā bērns salīdzina sevi rotaļās?

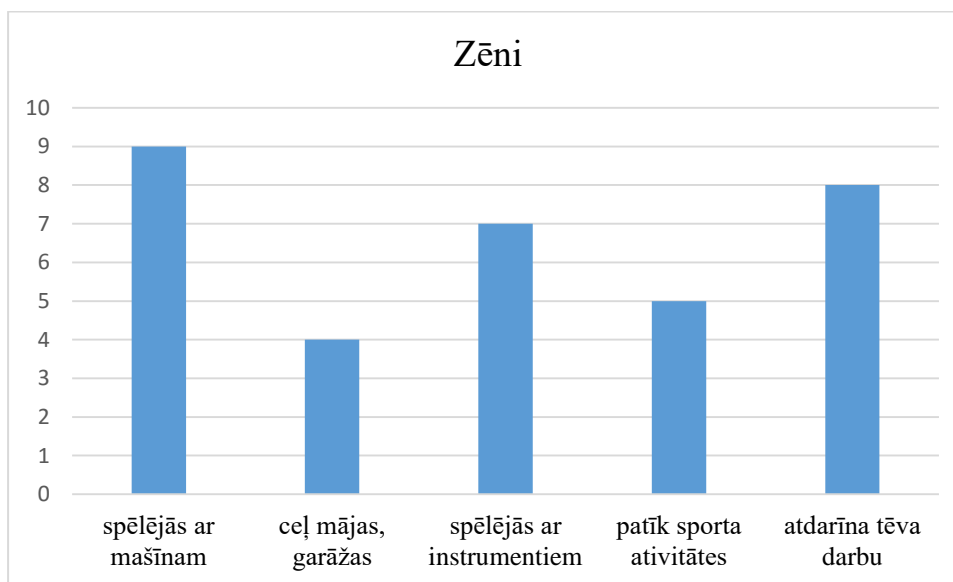
Vecāku atbilžu rezultātui (skatīt 2.7.attēlā)

2.7.attēls. Ar kuru no vecākiem un kādā veidā rotaļās salīdzina sevi meitenes?

Analizējot vecāku anketaptaujas rezultātus, 2.7.attēla var redzēt, kā meitenes rotaļas vairāk atdarina mātes bet dažas meitenes spēlējas arī ar rotaļu automobiļiem vecāku atbildes, tika

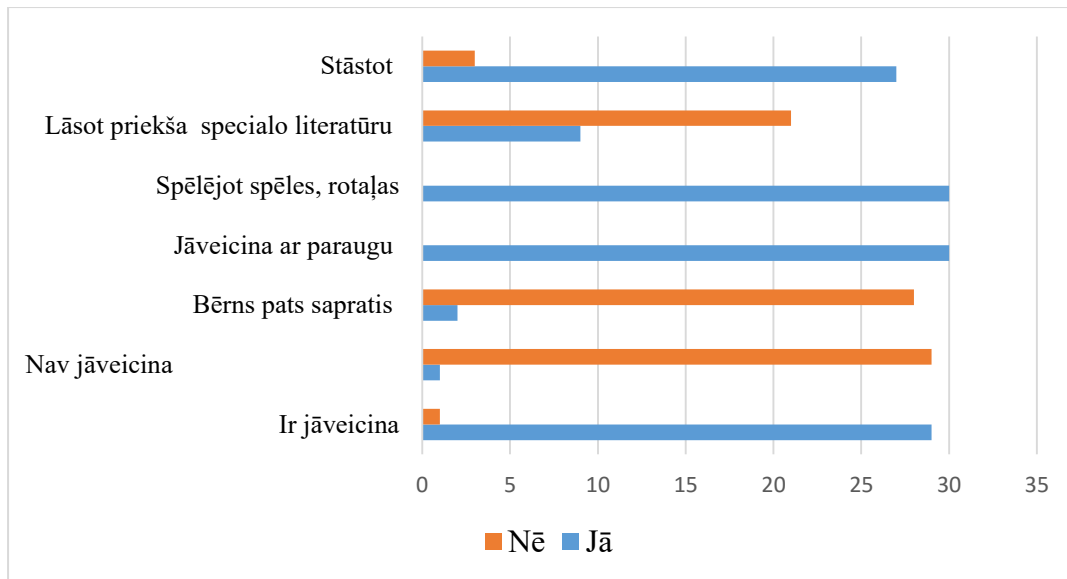
pieminētas tādas rotaļas – spēlējās ar lellēm (tēlojot ka apkopj vai aukle bērnu), traukiem (spēle noradot ka gatavo pusdienas), interesē sadzīves joma kas ir izteikts mazāk (palīdzot vai rotaļa tēlojot ka uzkopj māju) patīk mierīgas rotaļās, ka arī attēlo mātes profesiju (rotaļa izvēloties skolotājas vai ārsta profesiju u.tt.). Šie rezultāti var liecināt par to kā 3 – 4 gadu vecumā meitenes apzinās mātes tēlu un saista sevi ar to atdarinot mātes darbības, uzvedību rotaļās.

2.8.attēls. Ar kuru no vecākiem un kādā veidā rotaļās salīdzina sevi zēni?

Kā redzams 2.8.attēlā, zēniem patīk spēlēt ar rotaļu automobiļiem kas ir izteikts vis vairāk (tēvi no rada ka arī ar īstiem lūdzot sēsties pie automobiļa stūres), zemākais rādītais kas tika norādīts ir celt mājas, garāžas un dažādas būves, zēni ir arī fiziski aktīvāki jo bieži izvēlas aktīvas rotaļas, un tā pat ka meitenes zēni atdarina tēva darbu, profesijas izvēli no tā izriet ka arī zēni izprot dzimumidentitātes īpatnības saistot sevi ar tēva, vīrieša tēlu.

Vecāku atbildes uz jautājumu „kā Jūs domājat, vai ir jāveicina un, kādā veidā bērna dzimumidentitātes veidošanās?” ir redzamas 2.9. attēla.

2.9 . attēls. Kā Jūs domājat, vai ir jāveicina un, kādā veidā bērna dzimumidentitātes veidošanās?

Apkopojot vecāku anketu rezultātus (skat. pielikumu Nr. 3), var redzēt, kā, bērnu vecāku uz šo jautājumu domas pārsvara ir vienādas: 29 vecāki no 30 ir atbildējuši ka ir jāveicina bērnu dzimumidentitāti. Kā arī lielāka daļa bērnu vecāki uzskata ka dzimumidentitāte, ir jāveicina ar paraugu, stāstot 27 vecāki, rezultāta var redzēt visi vecāki uzskata kā bērns mācās spēlējot spēles, rotaļas. Tika 9 bērnu vecāki uzskata, kā jāveicina bērna dzimumidentitātes veidošanās lāsot priekšā specialo literatūru. Tas norada uz to kā vecāki piekrīt, ka ir jāatbalsta dzimumam atbilstošu uzvedību bērnu audzināšanā, jo bērns mācās uzvesties atbilstoši savam dzimumam, vērojot savus vecākus. Ģimene ir primārā vide, kur bērns dzīvo, veidojas viņa personība un viņš iemācās dažādus uzvedības veidus, katrs cilvēks nāk no ģimenes, taču ir jāatzīmē, kā ģimenes ir ļoti atšķirīgas. Balstoties uz vecāku aptaujas rezultātiem , var secināt:

1. Lielākā daļa vecāku uzskata , ka ir jāveicina bērnu dzimumidentitātes veidošanās un tā ir jāveicina ar paraugu.
2. Pirmsskolas vecuma bērniem rotaļai ir noteicoša loma, bērni caur rotaļām, attēlojot vecākus, neapzināti iemācās sava dzimuma pašapziņas izveidi. Meitenes atdarina mammas, zēni salīdzina sevi ar tēviem.

NOBEIGUMS

Rakstot šo kursa darbu, autore analizēja pedagoģisko un psiholoģisko literatūru par 3-4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnībām. Jēdziens „dzimumidentitāte” var atrast daudzus līdzīgus skaidrojumus, to savos pētījumos minēja vairāki psihologi, pedagogi un citi zinātnieki, taču principā tiem visiem vijas cauri viena un tā pati pamatdoma. Dzimumidentitāte – viens no personīgās identitātes komponentiem. Cilvēka dzimums ir pati pirmā un acīmredzamā sociālā kategorija, dzimums tiek noteikts jau līdz ar bērna piedzimšanas brīdi.

Pētījumā mērķis sasniegts, atrastas atbildes uz pētījumā jautājumiem:

1. Kādas ir 3 - 4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes izpausmju veidošanās īpatnības?
2. Kāda ir vecāku izpratne par bērnu dzimumidentitātes būtību un veidošanos?

Secinājumi par darba teorētisko daļu:

Bērniem 3 - 4 gadu vecumā veidojas priekšstats par sevi un apkārt esošiem cilvēkiem, sakās socializācijas process. Dzīvojot sabiedrībā vienmēr nākas kontaktēties ar citiem. Bērniem parādās interese par citam personām kā arī par sevi pašu, veidojas priekšstats par savu identitāti un arī savu dzimumu. Laika posmā no 3 gadiem bērnam ir intensīvs visu iespējamo lomu apguves process. Pamatojoties uz to, bērns meklē etalonu un subjektu, kurš nodrošina viņu prasību apmierināšanu.

Bērnu attīstībā ir kopējas tendences, bet katram bērnam ir savs individuāls attīstības temps, kas atkarīgs no ģenētiskajiem un funkcionālās attīstības faktoriem, kā arī vides un sociālās pieredzes. Pirmsskolas vecumā iepazīstot apkārtējo pasauli, bērns fiziski, garīgi un emocionāli attīstās un pilnveidojas, apgūst jaunas zināšanas un prasmes, veido savu attieksmi, gūst pieredzi komunikācijā ar vienaudžiem un pieaugušajiem. Ķermeņa augšanu, smadzeņu attīstību, fizisko un psiholoģisko attīstību, ietekmē gēnu un vides mijiedarbība.

Dzimuma apzināšanās ir ļoti svarīga cilvēku dzīvē, jo nosaka, kāds būs mūsu statusa kopums. Dzimums ietekmē ļoti daudzus cilvēka dzīves aspektus – veselību, attieksmi, draudzības modeļus, profesijas izvēli, pieeju dažādām iespējām un resursiem, kā arī mūsu identitātes veidošanos, personības pašnoteikšanās tipu.

Bērni 3- 4 gadu vecumā, jau sāk apzināties savu dzimumu, izmanto dzimumam attiecīgas lomas dažādās aktivitātēs. Līdz ar bērnu attīstību, dzimuma lomas un uzstādījumi tiek aizvien vairāk pastiprināti – tie sāk iesakņoties viņu ticībā un uzskatu sistēmā, kas saglabājas visu dzīvi.

Šajā vecumā bērns saprot, ka dažas darbības un rotaļas ir vairāk piemērotas zēniem un citas ir vairāk piemērotākas meitenēm. Dzimumu atšķirībās ir redzama bērnu uzvedība, novērojot viņus rotaļas un ikdienas aktivitātes. Būtiskākais bērna uzvedības veicinātājs ir abu vecāku piemērs, kādu tētis un mamma rāda bērnam ar savu uzvedību un attieksmi, nosaka bērna izpratni par pasauli, tajā valdošajiem noteikumiem, attiecību modeli, kuru bērns vēlāk izmantos, lai veidotu savu ģimeni. Savā uzvedībā bērni ar laiku piemērojas vienai, vai otrai lomai un ar laiku bērni pieslēdzas sieviešu vai vīriešu „komandai”. Šajā situācijā, lai labāk iestudētu savu lomu, un to demonstrētu, ir svarīga mācīšanās no abu dzimumu vecākiem.

Pirmsskolas vecums ir laiks, kad bērnam veidojas sapratne par dzimumu stereotipiem. Pirmsskolas vecumā bērna personības attīstībā rotaļai ir noteicošā loma, bērni ar rotaļu palīdzību veicina sava dzimuma pašapziņu. Sava dzimuma apzināšanās ir kā pamats vīrieša vai sievietes, nākamās ģimenes izveidei un labvēlīgai kopdzīvei. Pirmsskolas audzināšanas procesam ir liela nozīme bērna dzimumidentitātes veidošanā. Pieaugušie ar savām dzīves vērtībām mērķtiecīgi līdzdarbojas savu bērnu dzimumidentitātes veicināšanā.

Secinājumi par darba empīrisko daļu:

Balstoties uz pedagoģiskas novērošanas rezultātiem un bērnu zīmējumiem var secināt ka: Zīmējumos var novērot kā bērns atdarina sev būtisko – ģimeni. Analizējot bērnu zīmējumus var secināt, kā bērns apzinās savu dzimumu, pareizi identificē sevi ar sava dzimuma pārstāvjiem. Analizējot vecāku anketēs lielākā daļa vecāku uzskata ka ir jāveicina bērnu dzimumidentitātes veidošanas, jāveicina ar paraugu. Pirmsskolas vecuma bērniem rotaļai ir noteicoša loma, bērni caur rotaļām attēlojot vecākus neapzināti iemācās sava dzimuma pašapziņas izveidi. Meitenes atdarina mammas, zēni salīdzina sevi ar tēviem.

Pēc veiktās pedagoģiskās novērošanas rezultātiem var secināt ,ka bērniem 3-4 gadu vecumā ir izteikta dzimumidentitāte. Bērni apzinās savu dzimumu un saista sevi ar sievietes vai vīrieša tēlu.

Bērni 3-4 vecumā atdarina vecākus, spēlējot sižeta lomu rotaļas , izvēlas lomas attiecīgi savam dzimumam kā arī izrāda savu atbilstību konkrētam dzimumam ģērbšanās stilā un uzvedībā.

Izmantotie avoti un literatūra

1. **Albrehta Dz.** *Pētīšanas metodes pedagogijā* – R: Mācību grāmata, 1998, 104 lpp.
2. **Awerman JL, Romero LM.** *Chronic psychological stress alters body weight and blood chemistry in European starlings (Sturnus vulgaris) Comparative Biochemistry and Physiology Part A: Molecular and Integrative Physiology.*; 2010, 156:136–142.
3. **Бодалев А.А., Столин В.В.** *Общая психодиагностика.* СПб., 2000. 292-313
4. **Beļickis, I., Blūma, D.** *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca.* Rīga: Zvaigzne ABC, 2000. 248 lpp.
5. **Cassell S, Paul M.** *The role of puppet therapy on the emotional responses of children hospitalized for cardiac catheterization.* Pediatrics; 2009, 71 : 233-9
6. **Chaplin TM, Aldao A.** *Gender differences in emotion expression in children: a meta-analytic review.* Psychol Bull. 2013 Jul; 139(4):735-65.
7. **Denham SA, Bassett HH, Thayer SK, Mincic MS, Sirotkin YS, Zinsler K.** *Observing preschoolers' social-emotional behavior: structure, foundations, and prediction of early school success.* J Genet Psychol. 2012 Jul-Sep;173 (3):246-78.
8. **Dzintere D, Stangaine I.** *Rotaļa - bērna dzīvesveids.* Rīga: RaKa, 2005 181. lpp.
9. **Dzintere D, Boša R.** *Rotaļspēles,* Rīga: Mācību apgāds NT, 1997. 82 lpp.
10. **Else-Quest NM, Hyde JS, Goldsmith HH, Van Hulle CA.** *Gender differences in temperament: a meta-analysis.* Psychol Bull. 2006 Jan; 132(1):33-72.
11. **Eriksson M, Marschik PB, Tulviste T, Almgren M, Pérez Pereira M, Wehberg S, Marjanović-Umek L, Gayraud F, Kovacevic M, Gallego C.** *Differences between girls and boys in emerging language skills: evidence from 10 language communities.* Br J Dev Psychol. Jun; 2012, 30(Pt 2):326-43.
12. **Erik H. Erikson, Joan M. Erikson** *The Life Cycle Completed.* W. W. Norton, 1998. 144 lpp.
13. **Фролов С.С.** *Социология: Учебник.* – 3-е изд., доп. – М.: Гардарики, 2000, 80 с
14. **Ильин Е.** *Мастера психологии* Издательство: Питер Серия: 2010. 688 стр.
15. **Ильин Е.П.** *Пол и гендер* СПб.: Питер, 2010. - 688 с.
16. **Kail, Robert V.** *Children and Their Development (6th Edition) (Mydevelopmentlab Series).* Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall. 2011.

17. **Коменский Я.А.** *Избранные педагогические сочинения*, Москва, Педагогика, 1982, 655 с.
18. **Карпова Ā.** *Ģimenes psiholoģijā.*- Rīga, RaKa, 2006, 445 lpp
19. **Карпова Ā.** *Personība. Teorijas un to radītāji.*- Rīga: Zvaigzne ABC, 1998.
20. **Казанская, В. Г.** *Педагогическая психология – СПб.: Питер, 2005.*
21. **Lails Borns, Nensija Ruso.** *Psiholoģijā.* .- Rīga: RaKa, 2001, 277 lpp.
22. **Lenroot RK, Giedd JN.** *Brain development in children and adolescents: insights from anatomical magnetic resonance imaging.* Neurosci Biobehav Rev.; 2006, 30(6):718-29
23. **Lieģeniece D.** *Kopveseluma pieeja audzināšanā.* Rīga: RaKa, 1999. 262.lpp.
24. **Marja Salmela, MNSc., RN, Sanna Salanterä PhD, RN., Eeva T. Aronen, M.D.** *Coping with hospital-related fears: experiences of pre-school-aged children.* Journal of Advanced Nursing 2010, 66, 1222-1231.
25. **Mitchell A and Carol Savill-Smith.** *The use of computer and video games for learning. A review of the literature.* Published by the Learning and Skills Development Agency : 2004, 93 pages.
26. **Omarova S.** *Cilvēks dzīvo grupā. Sociālā psiholoģija. Uzņēmējdarbības pamati, 5. daļa.* Rīga, Kamene. 1996, 234lpp.
27. **Puškarevs. I** *Attīstības psiholoģija.*- Rīga, RaKa, 2001, 88 lpp
28. *Psiholoģijas vārdnīcā* Rīga, Apgāds. „Mācību grāmata”.1999.157lpp.
29. **Путилова Л. М.** *сущность самопознания в опыте ментальной идентификации (в контексте философской антропологии). Автореф. дис. на соиск. уч. ст. док. философ. н. М., 1999.*
30. **Russel James and Sherri C. Widen.** *Words versus faces in evoking preschool childrens knowledge of the causes of emotions. International Journal of Behavioral Development.* 2002, 26(2), 97 – 103.
31. **Rudņicka Z. Uksiņa R. A Vorobjovs** *Sociālā psiholoģija . Teorētiskie pamati Eksperimentāls mācību līdzeklis.* Rīga: Izglītības soli 2002. 340.
32. **Santrock, J. W.** *Gender and sexuality. In A topical approach to life-span development.* (4th ed., pp. 423-465). New York: McGraw-Hill. 2007.
33. **Shaffer David David Reed , Kipp Katherine.** *Developmental Psychology: Childhood & Adolescence.* Cengage Learning, Psychology: 2009, 784 pages.
34. **Scarf D, Gross J, Colombo M, Hayne H.** *To have and to hold: episodic memory in 3-*

- and 4-year-old children. *Dev Psychobiol.* Mar; 2013, 55(2):125-32.
35. **Svence G.** *Attīstības psiholoģija* R.: Zvaigzne. 1997, 158 lpp.
36. **Špalleka R.** *Mamin, vai tu mani mīli?*, Rīga Preses nams. 1998. 225. lpp.
37. **Taki Y, Thyreau B, Hashizume H, Sassa Y, Takeuchi H, Wu K, Kotozaki Y, Nouchi R, Asano M, Asano K, Fukuda H, Kawashima R.** *Linear and curvilinear correlations of brain white matter volume, fractional anisotropy, and mean diffusivity with age using voxel-based and region-of-interest analyses in 246 healthy children.* *Hum Brain Mapp.* Aug;2013, 34(8):1842-56.
38. **Tumanova V, Conture EG2, Lambert EW3, Walden TA .** *Speech disfluencies of preschool-age children who do and do not stutter.* *J Commun Disord.* May-Jun; 2014, 49:25-41.
39. **Vorobjovs A.** *Sociāla psiholoģijā. Teorētiskie pamati. Eksperimentāls līdzeklis .-* Rīga, Izglītības soli, 2002, 340 lpp.
40. **Vecgrāve A.** *Kā man saprast savu bērnu.* R.: Zvaigzne. 1996, 187 lpp.
41. **Williams HG, Pfeiffer KA, O'Neill JR, Dowda M, McIver KL, Brown WH, Pate RR.** *Motor skill performance and physical activity in preschool children.* *Obesity (Silver Spring).* Jun; 2008, 16(6):1421-6
42. http://www.hamburgmediaschool.com/fileadmin/user_upload/Dateien/Forschung/Social_Identity_Theory.pdf skat. 20.10.2015
43. <http://epublications.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1030&context=gjcp>
44. [http://www.e-reading.club/bookreader.php/89420/Venger -
Psihologicheskie risunochnye testy.html](http://www.e-reading.club/bookreader.php/89420/Venger_-_Psihologicheskie_risunochnye_testy.html) 20.10.2015

Novērošanas protokols (katrā bērna)

Bērni	3-4 gadus vecu bērnu dzimumidentitātes izpausmju noteikšanas kritēriji, izteiktības līmeņi																							
	Apzinās savu dzimumu stāstos un vērtējumos.				Izrāda sava dzimuma (meitenes vai zēna) pazīmes uzvedībā, žestos, gērbšanas stila.				Izvēlas spēles un rotaļas, kurās var demonstrēt savu dzimumu.				Salīdzina sevi sarunas ar tēti, mammu				Rotaļās izvēlas lomas, kas saistītas ar savu dzimumu.				Demonstrē pozitīvu attieksmi pret pretējo dzimumu.			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
1		x				x				x				x				x				x		
2				x			x			x					x			x					x	
3				x			x			x				x				x					x	
4				x			x			x				x				x					x	
5			x				x				x				x				x				x	
6				x			x				x				x				x				x	
7				x			x				x				x				x				x	
8			x				x				x				x				x				x	
9				x			x				x				x				x				x	
10				x			x				x				x				x				x	
11				x			x				x				x				x				x	
12				x			x				x				x				x				x	
13				x			x				x				x				x				x	
14				x			x				x				x				x				x	
15				x			x				x				x				x				x	
16			x			x			x				x			x				x				
17				x			x				x				x				x				x	
18				x			x				x				x				x				x	
kopā	0	1	3	14	0	2	4	14	0	1	9	8	0	1	5	12	0	2	5	11	1	3	6	8

Aptauja vecākiem

Labdien! Es, Tatjana Legzdiņa, LU pedagoģiskas fakultātes 3. kursa studente, kvalifikācijas darba ietvaros esmu nolēmusi izpētīt bērnu dzimumidentitātes veidošanos. Lai varētu izpētīt augstāk minēto jautājumu, lūdzu Jūs atbildēt uz anketas jautājumiem. Jūsu sniegtie dati būs konfidenciāli un tiks izmantoti apkoptā veidā. Lūdzu, atzīmējiet jums piemērotos, vienu vai vairākus, atbilžu variantus paldies.

1. Vecāka un bērna vārds _____

- Anketu aizpilda Māte Tēvs
- Bērna vecums _____
- **Bērnu skaits ģimene (brāļi, māsas) _____**

dzimums _____ vecums _____;

dzimums _____ vecums _____;

dzimums _____ vecums _____;

3. Ka jūs domājat kurš no vecākiem pavada vairāk laika kopā ar bērnu?

Māte Tēvs

3. Cik liela mērā vecāku prasības bērnam audzināšana saskan ?

- a) pārsvara saskan,
- b) daļēji saskan,
- c) nesaskan.

4. Kā Jums liekas, vai jūs izprotat sava bērna velmēs ?

- a) Pilnībā
- b) Gandrīz pilnība
- c) Reti

d) Neizprotu

5. Ar kuru no vecākiem bērns vairāk izvēlās pavadīt brīvo laiku (rotaļas vai kādas nodarbes)?

Māte Tēvs

Cita persona kāda? _____ (brālis ,māsa, ome utt.)

6. Ar kuru no vecākiem un, kādā veidā bērns salīdzina sevi rotaļās?

**7. Kā Jūs domājat, vai ir jāveicina un, kādā veidā bērna dzimumidentitātes veidošanās ?
(izpratne par to ka viņš ir zēns vai meitene) (varat izvēlēties vairākas atbildes)**

- a) Nav jāveicina
- b) Bērns pats sapratis
- c) Jāveicina ar paraugu
- d) Spēlējot spēles , rotaļas
- g) Lāsot priekša specialo literatūru
- f) Stāstot

Cits, Jūsu piedāvātais variants _____

Paldies par sniegtajam atbildēm.

Bērna zīmējuma analīze.

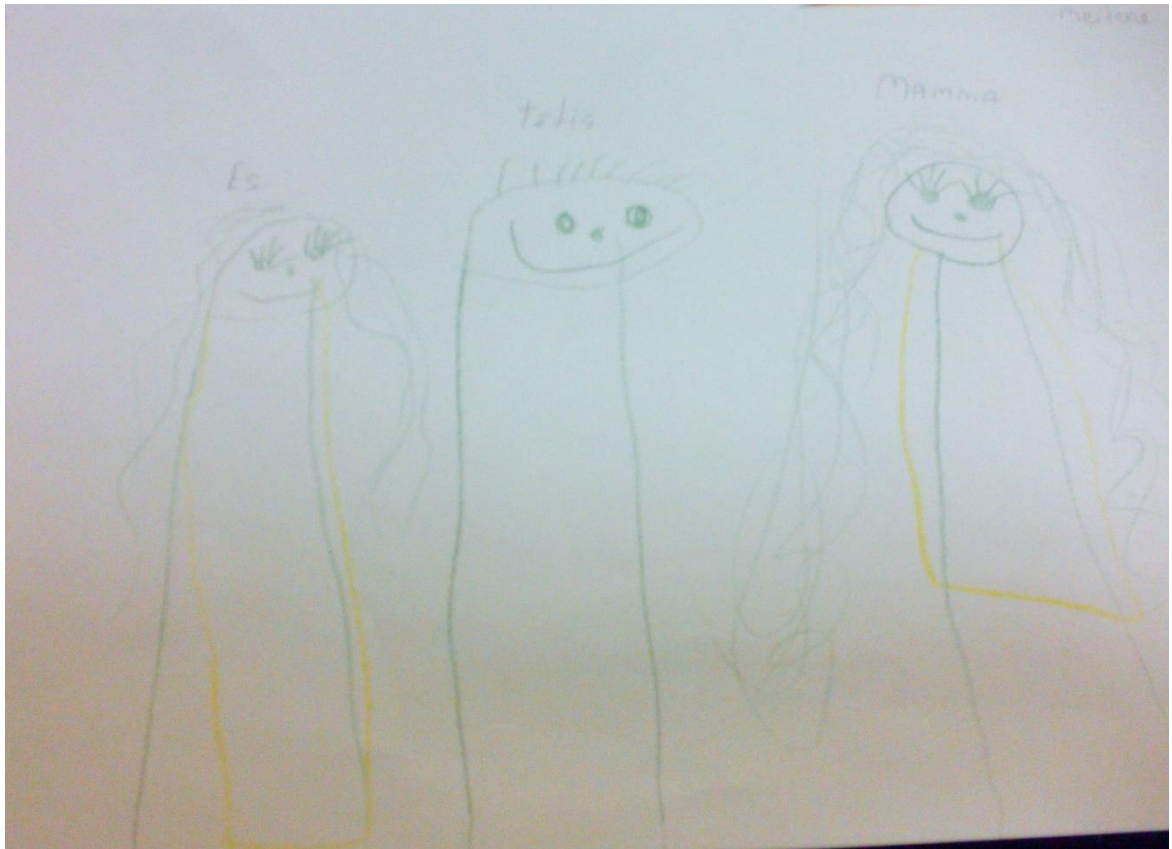
Kritēriji.

- Zīmējuma krāsas
- Atšķirības starp grafisko formu, proporcijām
- Bērni identificē sevi ar sava dzimuma pārstāvjiem
- Pašas lielākas figūras ir ....., tas liecina, kas ģimenē dominē.
- Kas zīmējumā vairāk norāda dzimuma atšķirības
- Ievērojami vai vāji izteikta dzimuma identitāte
- Cik personas uzzīmētas atbilstoši savam dzimumam.
- Uzmanība vērsta tikai uz ārējo izskatu mati, apģērbs utt.
- Nosauc pēc zīmējuma anatomiskās atšķirības.
- Zīmējumā ir redzamas dzimuma īpašības, piemēram, cilvēka attēls ar sieviešu kleitu trijstūra formā, gari mati vai vertikālas līnijas.
- Ar ko sāk zīmējumu
- Vai ģimene uzzīmētā pilnā sastāva.
- Kādā secībā bērns zīmē ģimenes locekļus
- Kādā secībā zīmē cilvēka ķermeņa daļas
- Vai atgriežas pie jau uzzīmētiem objektiem
- Personu skaits
- Spontāni komentāri.
- Kā cilvēki izvietoti attēlā (zīmējumā)
  - Tālu viens no otra (neveselīga ģimenes atmosfēra)
  - Tuvu viens otram vai sadevušies rokas (silta, labsirdīga ģimenes atmosfēra)
  - Pārāk tuvu viens otram saspiesti kopa (bērns jūtas pārāk aprūpēts)
  - Nav attēloti visi ģimenes locekļi vai attēloti atrauti no parājas ģimenes (norada uz konfliktu vai problēmām ar noteikto cilvēku)
  - Attēloti cilvēki atrauti no zemes (neatkarības trūkums, stipra atkarība)
- Pārāk daudz detaļu attēlā (zīmējuma) (bērnam trūkst vecāku uzmanības)
- Mazs detaļu vai vāji novilkta pārtrauktas līnijas – (ļoti jūtīgs, emocionāls, ātri nogurdināms bērns)

- Izteikti attēloti zobi, nagi, ragi utt. (bērns jūtas apdraudēts vai agresijas, dusmu pazīmes)
- Roku izmērs zīmējuma
- Kādam citam lielas rokas – (bērnā vissvarīgākā persona ģimenē, autoritāte)
- Pašam bērnam lielas rokas - (grib būt stiprāks, dominēt)
- Pašam bērnam nav uzzīmētas rokas – (jūtas apspiests ģimenē)
- Figūru izvietošana bērnā tuvumā (bērnā tuvumā atrodas visnozīmīgākā persona ģimenē)
- Pārāk mazi, salīdzinot ar citiem ģimenes locekļiem (tā persona kuru bērns uzskatā par lieku, negrib viņu redzēt, grib tikt no viņa vaļā)
- Bērns attēlo sevi lielāku par visiem (vēlme dominēt, manipulātors, egocentrisms)
- Uzzīmēts tikai bērns vai visa ģimene izņemot bērnu (bērns neidentificē sevi ar ģimeni vispār jūtas atraidīts)
- Attēlo sevi dabiska dzimuma (zēns, meitene) (zēns līdzīgas detaļas ar tēva tēlu ja meitene tad ar māti)

4. Pielikums.

Kvalifikācijas darbs „ Bērnu dzimumidentitātes veidošanās īpatnības 3-4 gadu vecumā” izstrādāts LU
Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes Pedagoģijas nodaļā

. Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas
avoti.

Autors: Tatjana Legzdiņa _____ paraksts un datums

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītāja: prof. Lūcija Rutka, Dr.psych. _____

paraksts un datums

Kursa darbs aizstāvēts komisijas sēdē

____.____.2016. prot. Nr. _____, vērtējums ____ (_____)

Komisijas sekretāre: _____

paraksts un datums